

17] OBČANSKÁ VÁLKA FRANCOUZŮ O JAZYK

1685 – Furetière je vyhnán
z Francouzské akademie

Dne 29. ledna se v Louvru sešla na pozvání svého kancléře Paula Philippa de Chaumont Francouzská akademie a devatenácti hlasy proti jednomu vyloučila jednoho ze svých členů, Antoina Furetière, opata v Chalivoy a převora v Pruines. Rozhodnutí je výjimečné. Známe jen jeden precedens. V roce 1636 dal Richelieu vyhnat z mladé společnosti autora, kterého tam sám jmenoval o sedm měsíců dříve. Auger Mauléon, pan de Granier, byl milý učenec, vydavatel *Paměti* Markéty de Valois, ale byl to i podvodník. Jeptišky mu svěřovaly peníze, které už nikdy neviděly.

Granier byl sesazen „*jednomyslně a bez naděje být znovu přijat*“. Ihned za něj byl přijat nástupce, Balthazar Baro, tajemník Honoréa d'Urfé. S abbém Furetiérem to bylo mnohem složitější. Nejprve si všimněme toho, že schůze, která rozhodla o jeho vyloučení, byla usnášeníschopná mimořádně těsně. Dvacet hlasů ze čtyřiceti. A ještě bylo třeba vytáhnout nebohého Barbiera d'Aucour z domu, aby byl do počtu. Dvaceti akademikům nestálo za to se obtěžovat, nebo se možná rozhodli, že se do toho nebudou míchat. Byly mezi nimi významné osobnosti: Bussy-Rabutin, Jacques-Nicolas Colbert, ve dvaceti šesti letech arcibiskup rouenský a syn zesnulého ministra, Nicolas Boileau-Despréaux, Paul Pellisson, arcibiskup pařížský François de Harlay de Champvallon, velmi galantní prelát vždy k dispozici dvoru, La Fontaine, který se konečně předchozího roku stal členem Akademie místo zesnulého Colberta otce. Racine se hlasování účastnil, ale jako jediný hlasoval proti vyloučení Furetière. A jeho zvykem nebylo být neposlušným.

Pravda je, že ve Versailles panuje nejistota o důsledcích Furetiérový aféry. Proto Akademie nejprve drží rozhodnutí o vyloučení v tajnosti a pošle s depeší ke králi starého Toussainta Rose, aby panovníka přesvědčil o dobrých důvodech, které ji vedly k vyhnání abbého. Pan Rose je svým způsobem blízký Ludvíkovi XIV. Bývalý osobní tajemník Mazarina je velký mluvkva, má však jednu schopnost, která u něj nahrazuje úplnou absenci literárního talentu:

umí dokonale napodobit králův rukopis, čemuž vděčí za zaměstnání panovníkova „rukopisného tajemníka“.

Pan Rose se tedy odebere do Versailles. Král „*přátelsky*“ vyslechne jeho argumenty, jak bude později tvrdit. Ve skutečnosti je král na svou Akademii dost rozzloben za rozruch, který způsobila. Požaduje prověření celé záležitosti, obává se formálních nedostatků. Vyčkává, konzultuje. Furetièrovi akademičtí odpůrci musejí znovu naléhat. Popíchnou klan Le Tellierů, aby získali podporu Louvoise, nového vlivného muže. Naléhají na Bossueta, který se jednání o vyloučení nezúčastnil. Desátého února vyšlou do Versailles dalšího emisara, abbého Régnier-Desmaraise, stálého tajemníka této společnosti. Régnier nese dlouhý spis doplněný průkazným materiálem. Dostaví se ke královi ranní audienci. „*Jeho Veličenstvo mu při vstupu nechalo vzkázat, že nechce žádné proslovy.*“ A protože navzdory upozornění začne Régnier odříkávat obvyklé dvorské banality, král mu vezme z rukou spis, slíbí, že si ho prostuduje, a pohybem hlavy ho pošle pryč. Nic tedy není rozhodnuto.

Nic by se pravděpodobně nerozhodlo, kdyby se abbé Furetière přihrbil nebo se pokusil najít kompromis se svými kolegy. Stačilo by projevít jen trochu dobré vůle a zapomenout na urážky. Místo toho se tento prechlivý dobrák vrhne do právnických manévřů proti Akademii a hlavně do kampaně s pamflety, které mají zesměšnit jeho protivníky. První jeho polemický spis „*proti některým pánům z Francouzské akademie*“ koluje po Paříži v půlce února. Furetière získává pro svou věc veřejné mínění, ale ztrácí podporu nebo neutralitu mužů řádu, kteří mají ze skandálů hrůzu: nelze se veřejně posmívat Akademii Jeho Veličenstva. Furetièrův osud je zpečetěn. Dne 9. března se ve Versailles sejde králova Soukromá rada a „*nařizuje, aby privilegium, které abbé Furetière získal 16. srpna 1684, bylo zrušeno a on aby byl vyškrtnut jak ze seznamu velkých akademiků Francie, tak ze seznamu Společenství pařížských knihovníků; řečený Furetière má zákaz společenství používat, a jeho Eseje, dedikační Epištoly a Předmluvy mají být odstraněny. Všichni knihaři mají zákaz je tisknout, přenechávat a šířit pod trestem tří tisíc liber pokuty, soudních výloh, náhrady škody*“. Přísný rozsudek: Furetière není jen vyškrtnut z Francouzské akademie. Jeho velké dílo, *Všeobecný slovník*, je zakázáno ještě před tím, než bylo vytištěno. Francouzská akademie vyhrála jednu bitvu v tom, co jeden současník nazve „*občanská válka Francouzů o jazyk*“.

Tato válka není nic nového; a bezpochyby bude trvat tak dlouho jako francouzština sama a jako Francie. „Správný“ jazyk je francouzská vášeň, která se táhne napříč stoletími a jejíž důsledky se zdaleka neomezují na kroužek lingvistů, gramatiků nebo spisovatelů. Existuje úplné náboženství jazyka se svým klérem, svými pátery, teology, kazuisty, svou inkvizicí, svými kacíři. Nikde jinde není jazyk v takové míře vnímán jako státní záležitost. Záležitost, do které stát rád zasahuje, neváhaje předepisovat a zakazovat, sestavovat lexikony legitimních slov, povolovat nebo tolerovat změny pravopisu, vnučovat nový úzus v syntaxi nebo v morfologii. I za cenu, že vyvolá nářky Francouzské

akademie, která se ve jménu výsad, jež jí udělil Richelieu, dožaduje monopolního postavení ve vyhlásování zákona správné mluvy.

Je pravda, že články 24, 25 a 26 stanov Akademie z roku 1635 říkají, že „*hlavní funkcí Akademie bude pracovat se vši možnou péčí a horlivostí na stanovení pravidel našeho jazyka, aby byl čistý, výmluvný a schopný pojednávat o umění a vědě. Akademikům jsou přiděleni nejlepší autoři francouzského jazyka, aby pozorovali jak způsob mluvy, tak věty, které mohou posloužit jako obecná pravidla. Na základě pozorování Akademie bude sepsán Slovník, Gramatika, Rétorika a Poetika*“. Ale je také pravda, že v této úloze akademici neprojeví vůbec žádnou horlivost. Jedni proto, že se necítili kompetentní nejsouce ani lingvisty, ani gramatiky; druzí proto, že druh učeného a metodického konání je nudil a připadal jim nedůstojný stavu vyvolence Literatury, kterého dosáhli. Podle Malherba se rádi budou zajímat o estetická a literární pravidla dobrého psaní; ale správná každodenní mluva se jich netýká.

Brzy se objeví posměšky na adresu pomalého vznikání *Slovníku Akademie*. Tito pánové, když se uráčí zasedat, raději hovoří o svých dílech a o dílech svých kolegů než o slovní zásobě. Boisrobert, kardinálovo oko dohlížející na oněch čtyřicet, komentuje celou záležitost napůl pobaveně, napůl sklíčeně:

*Akademie je jako pravá kapitula,
každý sám slibuje dělat dobrotu,
všichni dohromady nedělají nic.
Už deset let pracují na F
a osud by mi hodně přál,
kdyby řekl: budeš živ do G.*

Postupují tak pomalu a tak špatně, že v roce 1639 se Richelieu rozhodl svěřit přípravu *Slovníku* jedinému muži, který je navíc cizinec — je ze Savojska.

Claude Favre de Vaugelas je spíše vášnivým milovníkem řečnického umění než lingvistou. Navštěvoval salony preciózek, kde byly oceňovány jeho znalosti italské a španělské řeči i literatury. Má rád svět elegance a konverzaci. Ale zoufale mu chybějí peníze, aby obstál ve společnosti, kterou tak rád navštěvuje. Je samý dluh. Aby uchlácholil své věřitele, vykonává pro policii funkci placeného vyšetřovatele, který hledá a udává ty, kteří vyklouzli spravedlnosti a neodpykali si svůj trest. Důchod dvou tisíc liber, který mu Richelieu udělí na sepsání *Slovníku*, ho na chvíli zachrání z potíží. Kolegové z Akademie nechají Vaugelase na holičkách, tak vypracuje své zákony. V roce 1647 jsou publikovány jeho *Poznámky o francouzském jazyce, užitečné těm, kdo chtějí správně mluvit a psát*. Je to něco víc než teoretická práce sloužící jako základ pro přípravu slovníku: je to vyhlášení opravdové doktríny „správného jazyka“.

Originálností nového dogmatu je, že vyhláší svou nedogmaticnost. „*Mám v úmyslu,*“ píše Vaugelas ve své předmluvě, „*být pouhým svědkem, který předkládá to, co viděl a slyšel.*“ Pravidlo, které má rozhodnout o jazyce, není ani rozum,

ani dějiny nebo jeho kořeny, ale úzus, „*suverénní vládce jazyka*“. Gramatikové, vzdělaní etymologové a spisovatelé jsou žádáni, aby se vrátili ke svým studiím a ke svým „vrtochům“: úzus je tyran, kterému se musejí všichni podřídit. Je tedy „*dobrý*“ jazyk ten, kterým mluví nejvíce lidí, jak už tvrdil Malherbe? Vůbec ne: je *rozumem* nemožné potvrdit, že nejpočetnější skupina, lid, bude vládnout jazyku. V této oblasti „*jako ve všem*“ masa rodí „*špatný úzus*“. Úzus, jehož absolutní vládu Vaugelas vyhlašuje, nemá nic společného s kvantitou: „*Bude vždy pravda, že je dobrý a špatný úzus, že ten špatný je složen z plurality hlasů a ten dobrý z nejzdravější části dvora a dobových autorů; a bude třeba věřit mistrům jazyka a nejlepšímu spisovatelům. To jsou mravní zásady, které se nikdy nezmění.*“

Lid je tak definitivně odsouzen do pekla špatného úzu a k sociální neexistenci a Vaugelas stanoví striktní hierarchii nositelů úzu: dvůr, pak spisovatelé, pak eventuálně gramatikové a učenci – ty dvě poslední kategorie zaznamenávají normy vydávané první kategorií. Konečně je tedy zajištěn řád? Ne tak docela; přetrvává několik zárodků anarchie. Vaugelas si nemůže nevšimnout, že někteří autoři, ba dokonce někteří dvořané jsou ještě nakaženi „*nízkými*“ nebo „*pedantskými*“ způsoby mluvy a že snaha se odlišit od ostatních vede někdy některé hejsky dobrého původu k používání slov a obrátů, které „*čistota*“ odsuzuje. Je tedy rozhodnut, že správný úzus není ten, kterým mluví celý dvůr, ale „*ta nejzdravější část dvora*“.

Výraz „*nejzdravější*“ nepatří k lingvistickému, ba ani k sociálnímu diskursu. Jde o rozlišení morální. Skupina osob je tak označena ne kvůli svému postavení u dvora, ale na základě vnitřních dispozic, díky nimž se chtějí přiblížit ideálu jazykové dokonalosti. Vaugelasova definice správného úzu dostává jazyk pod znamení soutěžení a askeze. Dokonalému jazyku se blížíme, tak jako se přibližujeme Bohu. Vaugelas byl jako dítě vychován v Savojsku pod vedením Františka Saleského, autora *Úvodu do zbožného života*, opravdového průvodce očištěním duše a cest dokonalého života. Vaugelasovy *Poznámky* nabízejí metody a cvičení určené k tomu, abychom dělali pokrok směrem k jakési jazykové svatosti. Nejzdravější část dvora je ta, která se vydává cestou očištění posetou nástrahami a pokušením, ochabováním i znovu nalezeným zanícením. Vaugelas je duchovní rádce zbožných uctíváčů správného mluvení a správného psaní.

Ohromný úspěch *Poznámek* je pochopitelný. Pod dekorem velmi módního zbožnosti je spontánně vyjádřena společenská a politická ideologie moderního státu. Nastolením tyranie úzu dělá Vaugelas něco víc, než že by jen vylučoval ty, kteří se z touhy odlišit se od většiny a vyšvihnout nad svůj původ, snaží mluvit a psát jinak. Definuje přístup k ustálenému úzu jako vyšší znak vybraného chování. Příslušnost ke skupině, slepé podřízení jazyka a chování normám, rozpuštění vlastního způsobu mluvy ve „*dvorském způsobu*“, to jsou individuální známky výtečnosti. Sláva spočívá v tom, že překonám ostatní v podobnosti. A vrchol umění se jmenuje „*přirozenost*“.

Ve společnosti zbavené jakékoli veřejné politické debaty představují spory o „správný jazyk“ pro monděnní elitu, která se povýšila na zákonodárnou, vzrušující zábavu, hned po diskusích o divadle. Tyto diskuse ji rozdělují na povrchu, v hloubi duše ji ujišťují o její jednotě a nabízejí harmonický a jednotný obraz dominantní skupiny, stmelené okolo stejných hodnot, stejných představ a stejných odmítnutí společenských a intelektuálních. „Otázky jazyka“ jsou evokovány se stejnou rozkoší jako „otázky svědomí“. Hledá se opora a příklady u nejlepších moderních autorů. Ale chybí slovník. Vaugelas umírá v roce 1650, aniž měl prostředky dokončit svou práci. A co horšího: věřitelé mu zabavili papíry, mezi nimi několik sešitů *Slovníku*. Se zbylými se akademiici bez nadšení dají znovu do práce.

Uběhne dvacet let. Akademičká lenost už nikoho nebaví. Prominenti diskuse o jazyce nejsou, až na výjimky, členové Královské akademie. Jmenují se Gilles Ménage, otec Bouhours, otec Rapin, abbé d'Aubignac, La Mothe Le Vayer a pod různými pseudonymy gramatikové z Port-Royalu. Jedni, učení, nacpaní latinou a řečtinou, vidí spásu jen v etymologii. (Ménage, to bude onen Vadius z Molièrových *Směšných preciózek*.) Jiní, právě z okolí preciózek, jsou nesmiřitelní, pokud jde o „vhodnost“ jazyka; „moderní“ hlásají vyloučení slov a tvarů, jež „jsou cítit starobou a pedantstvím“. La Mothe Le Vayer ve svých *Listech k Poznámkám* odmítá podříditi psaný jazyk normám mluveného jazyka: literatura se vzpouzí. Každý se dovolává správného úzu a pranýřuje úzus doporučený jeho sousedem. Z nedostatku legitimní a uznávané autority se sen o nezpochybnitelném jazyce ztrácí v hádkách klanů.

A existuje ještě něco vážnějšího. Každý připouští spolu s Vaugelasem, že úzus, tento pán jazyků, se mění každým dnem. Když někdo tvrdí, že „*Ronsard a Marot jsou špatnými garanty našeho moderního úzu, poněvadž sebemenší zmínka, že používali nějaké slovo, znamená, že pro dnešní dobu není dobré, nebo že vůbec nestojí za nic*“, říká tím zároveň, že stejně to bude s francouzštinou, kterou užívají a proslavují Racine, Boileau nebo Perrault. Ale tento historický relativismus se dostává do prudkého rozporu s absolutní oslavou vlády Ludvíka XIV. Ve svém *Pojednání o znamenitosti francouzského jazyka* hlásá akademik Charpentier, že pod nejlepším a nejslavnějším z králů může být francouzský jazyk jen „*nejkrásnější a nejdokonalejší z jazyků*“. Ostatní mohou těžko říkat něco jiného. A najednou je vývoj tohoto jazyka spojován s prohrou a dekadencí. Hrozí nekultivovanost. Apoteóza ludvíkovské Francie splývá se závratí z pádu.

Slovník má i tuto fantazijní funkci: zastavit dějiny tím, že zafixuje jazyk; zvětšit francouzskou slávu století Ludvíka XIV. tím, že vykryštalizuje jazyk „*do pevného bodu dokonalosti*“. Ještě je ovšem třeba skoncovat s „*více než dvěma tisíci diskutabilních slov a způsobů mluvy*“. Dokonalost nesnese, když se o ni vedou spory. Tedy politická operace. V roce 1667 se stane členem Akademie sám Jean-Baptiste Colbert, první z králových ministrů, aby povzbudil zápal svých nových kolegů. V roce 1672 je Akademie přestěhována do Louvru, aby byla

po ruce. V roce 1674 král zvolí ještě silnější kalibr. Udělí své Akademii výsadu, jež nemá v dějinách knihy obdoby. Společnost získá absolutní monopol na jakýkoli slovník francouzského jazyka až do vydání svého díla a na dvacet následujících let. Je to dvousečná zbraň. Ustavuje budoucí *Slovník* jako oficiální výraz lexikální normy, ale může rovněž povzbudit akademiky, zbavené vši konkurence, aby nechali záležitost nekonečně se vléct.

Zaznamenejme také, že v roce 1672 se Ludvík nechává oslovovat „Ludvík Veliký“. Na podstavce oficiálních památníků se vyrývá nápis *Ludovicus Magnus*. Perrault začíná přípravy pro své dílo *Století Ludvíka Velikého*, které vyjde v roce 1687. Moc už nezná hranic v oslavování sebe sama. Na vrcholu síly, ve válce proti celé Evropě, v konfliktu s Římem, královský stát se chce ujistit, že žádný ncsouhlasný projev nebude kalit obraz jeho slávy. Jeden král, jedno náboženství – edikt z Fontainebleau ruší v roce 1685 edikt nantský, téhož roku je Furetière vyloučen z Akademie –, jeden jazyk. Ještě je třeba vědět který.

Obavy, že zřízení monopolu Akademie na publikování *Slovníku* neurýchlí práce, se potvrdily. Čtyřicet akademiků – nebo přesněji těch několik, kteří se účastní zasedání – Conrart umírá v roce 1675, Toussaint Rose, jeho nástupce, Mézerey, Charpentier, Furetière, Patru, Doujat, abbé Testu (pokud se nevznáší na oblaku opia), jsou omráčeni politickým dosahem svého poslání a zasekávají se nad každým slovem. A protože jazyk postupuje rychleji než jejich práce, jsou nuceni opravovat už zredigované sešity.

Pro jejich povzbuzení je organizována kontrolovaná konkurence. Operací je pověřen Olivier Patru. Patru je znám především tím, že vytvořil projev při uvvedení do Akademie. Pellisson vypráví, že tento mladý, sedmatřicetiletý advokát, zvolený v roce 1640, „*pronesl tak krásné poděkování, s nímž všichni byli tak spokojeni, že všichni ti, kteří byli od té doby zvoleni, byli nuceni je opakovat*“. Patru je reformátor právnického jazyka a rétoriky; je to mistr jazykové čistoty. Skládá své obhajovací proslovy v jazyce „tak přirozeném“ a tak oproštěném od patosu, žargonu a zbytečné erudice, že prohrává všechny své procesy. Právnická branže normalizaci odolává.

Patru získá jednoho ze svých kolegů, Césara Pierra Richeleta, který stejně jako on patří do literárního kroužku abbého d'Aubignac. Richelet se vášnivě zajímá o lexikografii. Už publikoval slovník rýmů. Patru ho ujišťuje neoficiální podporou otce Bouhourse, otce Rapina, Maucroixe, což je přítel La Fontainův, a několika dalších autorů, kteří s nadšením dodají pro dílo záplavu svých vlastních citací. Za méně než tři roky Richelet svou práci dokončí. *Slovník francouzštiny obsahující obecně všechna slova a několik poznámek k francouzskému jazyku, jeho vlastní, přenesené i burleskní výrazy, výslovnost nejobtížnějších slov, rod jmen, časovní sloves, jejich předmětný pád, systém adjektiv a předložek. Spolu s nejznámějšími termíny umění a věd. Vše získáno z úzu a z dobrých autorů* je vydán v Ženevě v roce 1680 u nakladatele Vincenta Miège. V předmluvě Richelet děkuje Patrumu. Představuje své dílo jako provizorní nástroj: „*Osobnosti proslavené v oboru literatury*

pracují už skoro čtyřicet tři roky na díle podobné povahy, a přesto ještě nedospěli k výsledku. V očekávání, že jejich práce vyjde a šťastně naplní naděje čtenářů, přivádíme na svět tento Slovník, svého druhu dobrodružný podnik, který bude hoděn toho spatřit světo světa, pokud ti počestní a osvícení lidé nás poctí svými postřehy o tom, co se jim líbilo a co ne.“ Richelet je ohleduplný dobrodruh.

Slovník je vydán v cizině, skromný, pokud jde o rozsah — pouhá tisícovka stran —, často plný fantazie a polemického ducha v definicích hesel, není však vnímán jako konkurence Akademie, navzdory svému úspěchu. Raději se o něm mluví s lehkým pohrdáním; Furetière o něm mluví jako o „ubohém“ podniku. Přes to všechno se jedná o první slovník francouzštiny bez latinského ukotvení. A jde i o první manifest purismu a doktríny správného úzu. „Přečetl jsem naše nejskvělejší autory a všechny ty, kteří psali s úspěchem o umění. Složil jsem svou knihu z jejich nejužívanějších slov a z nejkrásnějších výrazů.“ „Nehodlám nikomu předepisovat zákony,“ prohlašuje ještě Richelet. Jeho Slovník je opravdu dost věrné svědectví o jazyce, kterým se mluvílo v roce 1680. Lexikograf však respektuje jazykové „roviny“ a hlavně typograficky označuje úmrtním křížem slova a výrazy, které považuje za zastaralé, „plebejské“ nebo „školometské“. Náhrobní kříž si u něj vyslouží sloveso *dérider* (zbavit vrásek, rozveselit), další adjektivum *affectueux* (láskyplný, vroucí) je příliš italské (všimněme si rovněž, že Richelet modernizuje *pravopis* a odstraňuje zbytečná písmena,¹ víc než bude dovoleno), křížem označí *clabauder* (remcat, nadávat), podle něj „slovo lidové spodiny“. Stejně tak Richelet odsoudí výraz *écarter la dragée*, což podle jeho vysvětlení znamená „plivnout na obličej nebo oblečení lidí stojících blízko nás“. Dělá se to pořád, ale už se to neříká.

Richeletův úspěch ještě zvýrazní potřebnost příručního slovníku. Kolem roku 1676 se začne šuškat, že akademik Antoine Furetière připravuje dílo obsahující všechna francouzská slova.

Tenhle Furetière je zvláštní postava. Narodil se roku 1619 v rodině pařížské úřednické buržoazie a jako tolik mužů své generace a společenské třídy nepřestává váhat mezi svody impertinence a blahodárností poslušnosti. Povahou je rváč, veselý, vynalézavý, nepřítel fádnosti, vyzývavý. Kvůli naplnění svých ambic nadbíhá Colbertovi a Jindřichovi Bourbonenskému — což je levoboček Jindřicha IV. a v sedmi letech biskup v Metách —, ve svém *Měšťanském románu* odsuzuje intelektuální a morální nedostatečnost pařížských maloměšťáků a obviňuje libertiny a „ateisty“, že chystají zkázu království. V četných sporech, často malicherných, které vyvolávají někdy teorie a vždy ješitnost spisovatelů, umí Furetière obratně podporovat jedny, aniž se musí rozejít s těmi druhými. Tato vyumělkovaná strategie přivede satirického básníka během jednoho roku do Akademie, kam je zvolen spolu se svým velkým přítelem Gillesem Boileauem, starším bratrem Nicolase, dalším velkým svárlivcem, který se proměnil ve strážce pořádku.

1 Správně *affectueux*.

Antoine Furetière pracuje velmi usilovně. Nový akademik nemá žádné materiální starosti díky příjmům ze dvou opatství, která ho stála jen tonzuru, účastní se proto pilně práce na *Slovníku*. S tak velkou pílí, že je tím až podezřelý. Účastní se všech diskusí, dělá si poznámky, přepisuje, shromažďuje dokumentaci. Jeho zásahy do jazyka jsou uprostřed. Mezi stranou učenců a zastánců preciózního stylu, kterou zastupuje Ménage, a stranou modernistů Charlesa Perraulta a Desmaretse de Saint-Sorlin. Mezi přehnanou jemností a přehnanou podřízeností mondénních pravidel umění žít.

Furetière si je samozřejmě vědom monopolu Akademie na výkladový slovník. Proto má kolem roku 1676 v úmyslu připravit jiné dílo s jiným zaměřením: slovník „umění“ – to znamená slovník techniky a vědních oborů. Spíše slovník věcí než slovník slov: encyklopedii. Colbert se až do své smrti v roce 1683 tváří, že tomu věří, a dodává abbému kuráž. Furetière se domnívá, že s takovou ochranou v zádech může všechno. V každém případě získá povolení k tisku *Všeobecného slovníku* a pospíchá si jej nechat schválit výkonným ředitelem Akademie, Françoisem Charpentierem, který nějak pozapomene uvědomit o tom své kolegy. A stačí šest měsíců, aby dal Furetière v Paříži zcela legálně do prodeje ukázkou svého velkého díla pod titulem *Pokusy o Všeobecný slovník obsahující všechna stará i moderní francouzská slova a výrazy z věd a umění*. Jasně se ukáže, oč jde: je to přímý konkurent potenciálního slovníku Akademie, kterou v cílové rovině předběhl jeden z jejích členů.

V hesle „Oheň“ těchto *Pokusů* – deset velkých stran, jejichž rozsah kontrastuje s jednoduchým sloupcem u Richeleta – si Furetière dokonce dovolí učinit ironickou poznámku: „*Jestliže se v tomto místě nachází nějaká podobnost se Slovníkem Akademie, necht' čtenář není překvapen, je to týž autor, který dělal jeho osnovu, jejíž náčrt psaný jeho rukou může sloužit jako důkaz. Toto heslo, jež se bezpochyby bude lišit od těch ostatních, musí stačit, aby se mu přestalo vyčítat, že odmítl předat své vědomosti akademické společnosti, neboť na ně nebyl skoupý nikdy, kdykoli je ona chtěla přijímat.*“ Furetière upřímně přiznává, že pracoval současně na obou slovnících.

Přesto je reakce většiny akademiků málo energická. Racine, který je tehdy ředitelem, nereaguje. Hledá kompromis nebo smírné řešení. Furetière by například mohl publikovat svůj slovník tak, že by z něj odstranil všechna obecná slova a nechal by tam jen technické a vědecké termíny. Nebo se vzdát povolení k tisku, které na akademii vylákal, a publikovat v cizině. Ale obě strany touží po střetu. Na jedné straně modernisté: samozřejmě Charpentier, bez sebe vzteky, že ho Furetière převezl, Perrault, Quinault, Le Clerc a abbé Tallemant starší, bratr Tallemanta des Réaux. Na druhé straně Antoine Furetière, sám, hrdý na svou práci, jistý si svým právem, zmítaný kverulantskou náladou a probuzenými advokátskými emocemi.

Měl by mlčet, ale on přechází do útoku. V listu králi, kterým doprovodí své *Pokusy*, svaluje vinu „*ne na tento slavný sbor, který respektuji [...], ale pouze na několik jeho členů*“, kteří chtějí připravit Francii o slovník, poněvadž Akademie

„z něj za padesát let sepsala sotva polovinu, takže tento zákaz [napsat jiný] se potáhne do velké části století příštího“. Tentokrát je válka vyhlášena. Žádosti, slyšení u krále a nakonec výnos z 9. března, který vyhání Furetièra z Akademie a zakazuje publikaci jeho děl.

Co nás udiví – Furetière se nepovažuje za poraženého. Je odsouzen královskou radou, a tak se obrátí na veřejné mínění. Vydává druhé memorandum, ještě ostřejší a rozhodnější než první. Ví, že riskuje svou svobodu, když se staví proti královskému rozhodnutí, a že ho tajný královský zatykač může poslat do Bastily. Tak udržuje smyšlenku, že král a ministři byli oklamáni několika lenivými a žárlivými literáty. Posmívá se jim, vyjmenovává je, sestavuje jejich sžiravé podobizny. Přidává dokonce na seznam svých nepřátel dvě jména, dva renomované spisovatele, kteří dosud vůči němu neprojevili žádné nepřátelství, Benserada a La Fontaina. Je pravda, že Furetière publikoval *Bajky*, které zdaleka nedosáhly takového úspěchu jako ty La Fontainovy. A Benserade – skrytý v La Bruyèrových *Charakterech* pod jménem Théobalde – byl už půl století miláčkem dvorních dam. Furetière už nemá co ztratit.

Je vyčerpán prací na slovníku, unavený sporem, otrávený pomlouvačnými útoky, které mu adresují Charpentier a jeho přátelé, a už v něm hlodá nemoc, na kterou zemře o několik měsíců později. Ještě bojuje, s větší či menší obratností. Posílá Ludvíkovi XIV. supliku ve verších, kde „přeje Jeho Veličenstvu tak dlouhý život, jako je doba, již budou pánové z Akademie potřebovat k vydání slovníku“.

To je ještě vkusná ironie; ale rychle se přechází k pomluvám – Furetière je obviněn z krádeže, z plagiátu, ze zpronevěry – a konečně k hanebnostem. Charpentier se pouští do delikátních slovních hříček o *zapuzeném*, od něhož se Akademie očistila. Furetière jde ještě dál:

*Hanebný autore, když vaše žluč vře,
odhalujete rysy své vulgární duše.
Oháníte se špinavostmi,
o nichž se říká, že jsou vaším vkusem.
Povahu změnit nelze,
při vaší hrubosti a vašem pupku
se klidně můžete válet v odpadcích,
neboť se má za to, že prasatům hovno nesmrdí.*

Pařížská veřejnost Furetièrovi tleská, oceňuje jeho ráznost a to, že se nevzdává. Dvůr se usmívá a zacpává si nos: vida, jak se chovají měšťané, i když to jsou literáti, jakmile se jim dostane poct a moci. Neboť se rozumí samo sebou, že šlechta se nemíchá do těchto hádek mezi parvenu z právnické branže nebo hokynářství, kteří se trhají na kusy, aby získali pár drobků slávy a tři franky almužny. Aféra Furetière připomíná těm, kdo by na to náhodou zapomněli, kde je pravé místo spisovatelů. A kdo jsou praví zákonodárci vkusu.

Výměna dopisů, která se odehrála v květnu 1686 mezi Bussym-Rabutinem a jeho sestřenkou paní de Sévigné, probíhá bez komentářů k tomuto tématu. V první chvíli se zdá, že Bussy-Rabutin, už dvacet let – od vydání *Milostných dějin Galie* – v exilu na svém burgundském panství, má pro Furetièra jisté sympatie; lituje pouze, že se tento dobrý muž „nechal unést“ i k útoku proti La Fontainovi a Benseradovi. Ale markýza de Sévigné brzy koriguje tuto nemístnou shovívavost: „*Shledávám, že autor jasně ukazuje, že nepatří ani do společnosti, ani ke dvoru a že jeho vkus je tak pedantský, že se vůbec nedá doufat, že by se kdy napravil. Některým věcem člověk neporozumí nikdy, neporozumí-li jim hned: některým natvrdlým a drsným duchům nelze objasnit půvab a lehkost Benseradových baletů a La Fontainových bajek; tyto dvěře jsou jim zavřeny a moje též. [...] pro takového člověka nelze udělat nic jiného než se za něj modlit a přát si, abychom se s ním víckrát nedostali do styku.*“² Když člověk není ani ze společnosti, ani ode dvora, vkus stejně jako grácie se nedají získat.

Bussy-Rabutin se přidá k teoriím své sestřenky: „*Jsem nadšen, že jste stejného mínění jako já, pokud jde o obhajobu mého přítele Benserada a La Fontaina. I když nenuťím směšného satirika, aby si protirečil a měl na ně stejný názor jako my, doufám alespoň, že je nebude házet do jednoho pytle s ostatními. Máte pravdu, když říkáte, že lidé jako Furetière se už nemohou napravit. Jsou to beznadějně nemocní lidé, kteří by se mohli uzdravit jen zázrakem.*“

Furetière se neuzdraví; bude se bít až do konce, jistý, že užitek jeho slovníku zvítězí nad privilegií jeho bývalých kolegů. Má pravdu, ale už se to nedozví. Když 14. května 1688 umírá, jeho velké dílo stále není vydáno. Akademie ho pronásleduje svou záští i po smrti. Navzdory Boileauově intervenci mu odmítne „*služby obvykle poskytované zesnulým akademikům*“, tedy modlitby za klid jeho duše.

Zatímco je Furetière v agónii, rukopis jeho slovníku putuje do Holandska. Kancelář Boucherat „*nechtěje odepřít veřejnosti užitek, který by mohla mít ze Slovníku*“, nechal navzdory posledním tlakům proklouznout balík do Amsterdamu. Jeden kalvinistický exulant usazený v Rotterdamu, Pierre Bayle, zorganizoval vydání. Od června 1686 vzkazoval Bayle Furetièrovi, že v Holandsku slovník vytiskne. Několikrát ve svých novinách *Les Nouvelles de la République des lettres* (Novinky z literárního světa) zdůrazňoval intelektuální a společenský význam takové publikace. Později, v roce 1697, vydá Bayle *Historický a kritický slovník*, který představuje nástup éry osvěcenství v evropské kultuře. Nyní je na řadě nakladatel Henri Desbordes, kterého Bayle do celého podniku tlačí. Vydání je hotovo 28. listopadu 1689. O několik měsíců později, přes policejní opatření a zákrok francouzského velvyslance v Amsterdamu, překračuje hranice. Slovník najdeme u dvora, dokonce v králově knihovně.

V anonymní předmluvě podtrhuje Bayle novost Furetièrova podniku vzhledem k projektu akademického slovníku: „*Neučíme se zde jen pouhá slova, ale*

² Marie de Rabutin Chantal de Sévigné: *Rozhovory na dálku*. Přeložila Alena Hartmanová. Praha, Odeon 1977, s. 320.

nekonečné množství věcí, dozvídáme se o principech, pravidlech a základech umění a věd.“ Jak Bayle vysvětluje, *Slovník Akademie „neměl nikdy jiný cíl než zdokonalovat francouzský jazyk a hlavně vzhledem k dílům ducha ve verších i v próze. [...] Pan Furetière se nezabýval slovy krásného jazyka, nebo módního stylu více než jinými výrazy. Staly se součástí jeho kompilace jen jako části celku, který pojal do svého záměru“.*

Je to víc než novota, je to radikální změna orientace. Jazyk „společnosti“ se přestává považovat za jediný „správný“ a jediný „čistý“ a stává se tím, čím je: jazykem mondénní konverzace „krasoduchů“ a „krásných knih“, to znamená kázání, divadla, poezie, překladů, historie, morálky: tedy literatury. Jazyk „dobrého, správného úzu“ je jen malým ostrůvkem v obrovském souostroví jazyka.

Bayle jde ještě dál ve své touze po přístupu k jazyku, který by už byl vědecký, a nikoli náboženský. Aby byl Furetièrův slovník slovníkem univerzálním, říká, *„by bylo třeba do něj zahrnout všechna slova, která se užívala v době Villehardouina, Froissarda, Montreleta, Sira de Joinville a našich starých romanopisců“.* Načrtává pracovní program: *„Mohla by se do něj začlenit historie slov, to znamená čas jejich vlády a jejich úpadku, spolu se změnami jejich významu. [...] nebylo by rovněž špatné se zaměřit na díla starých provensálských básníků; nic by neposloužilo etymologii lépe než exaktní bádání o zvláštních slovech v různých provinciích království.“* Furetière právě otevřel dveře, kterými podle Baylova názoru zmizí jako v propasti lingvisté a filozofové osmnáctého století. Zahájil desakralizaci francouzského jazyka a jeho přechod pod režim kritiky a vědecké analýzy.

Furetière přestává dělit jazyk na dva. Jistě, pořád existuje hierarchie jazyka, nějaké dole a nahoře, jako ve společnosti. Jsou slova lidu, slova měšťanů. Slova „mondénní“ a dobrých autorů, ale nejsou vnímána ve znamení chyby a hříchu. U Furetièra to nejsou slova, která jsou chybná nebo hrubá, ale věci, které evokují. Co má vztah k tělu, k věcem lásky, k náboženství, když není katolické. Furetière je prudérní a moralizuje. Popisuje slova, soudí skutečnosti. Tak se stalo, že byl považován za *„nejméně zdvořilého člověka“.*

Posmrtný úspěch Furetièrova slovníku je zářivější o nezdar *Slovníku Akademie*. Ten je po neustále odkládaném dokončení vydán v roce 1694. Veřejnost na něj čekala padesát šest let a je zklamaná. Dílo je utlé, používá spíše významové seskupení slov než abecední řazení; a ke všemu se omezuje na tzv. obecný jazyk, kterým konverzují početní lidé, který je „přirozeným“ jazykem literatury. Akademie, amalgám mužů „společnosti“ a literátů, přináší obraz očištěného jazyka, jazyka elity, a povýšeně ignoruje svět, který je mimo ni. Její nezdar je i neúspěchem politické ambice, jež prosvítá z rituální emfáze dedikačního listu adresovaného králi: *„Nepochybujeme o tom, že respekt pro jazyk, jímž jste mluvil, který jste používal pro diktování rozhodnutí Vaší rady a dával příkazy v čele Vašich armád, ho přivede k triumfu po všechna staletí. Výjimečnost Vaší Moci z něj již učinila vládnoucí jazyk nejkrásnější části světa. Zatímco my se snažíme jej zkrášlit, Vaše vítězné armády jej šíří v cizině, my svou prací napomáháme jeho srozumitelnosti a Vy jej činíte nepostradatelným svými výboji.“*

Triumf Furetièrova *Slovníku*, který je znovu a znovu vydáván a pak vykraden jezuitu pro *Slovník z Trévoux* v roce 1704, způsobí trhlinu v trojitě „klasické“ alianci moci, jazyka a literatury.

PRAMENY

- Antoine FURETIÈRE: *Dictionnaire universel*. Předmluva Pierre Bayle. Úvod, životopis autora a analýza Alain Rey. 3 svazky. Paris, Le Robert 1978.
- César-Pierre RICHELET: *Dictionnaire français*. 2 svazky. Nîmes, Christian Lacour 1995.
- Louis-Augustin ALEMAND: *Nouvelles observations ou Guerre civile des Français sur la langue*. Paris, 1688. Reedicce Genève, Slatkine 1970.
- Claude FAVRE DE VAUGELAS: *Remarques sur la langue française*. Faksimile vydání z roku 1647 Jeanne Streicher. Paris, 1934. Reedicce Genève, Slatkine 1970.
- Dominique BOUHOURS: *Remarques nouvelles sur la langue française*. Genève, Slatkine 1973.
- Gilles MÉNAGE: *Observations sur la langue française*. Genève, Slatkine 1972.
- François CHARPENTIER: *De l'excellence de la langue française*. Genève, Slatkine 1972.
- Alain REY: *Encyclopédies et dictionnaires*. Paris, PUF 1982.
- Henri MESHONNIC: *Des mots et des mondes. Dictionnaires, encyclopédies, grammaires, nomenclatures*. Paris, Hatier 1991.
- Danielle TRUDEAU: *Les Inventeurs du bon usage (1529–1647)*. Paris, Éd. de Minuit 1992.
- Ferdinand BRUNOT: *Histoire de la langue française des origines à 1900*. Díl IV: *La Langue classique (1660–1715)*. Paris, Armand Colin 1907. Reedicce 1966.
- Richelet, Furetière, Littré, *Petite archéologie des dictionnaires*. Uspořádal Jacques Damade. Paris, La Bibliothèque 1997.
- Sylvain AUROUX: *Histoire des idées linguistiques*. Liège – Bruxelles, Pierre Mardaga 1989.
- Marie de Rabutin Chantal de SÉVIGNÉ: *Rozhovory na dálku*. Přeložila Alena Hartmanová. Praha, Odeon 1977.

18] PANÍ GUYONOVÁ NEBOLI NEŠTĚSTÍ NEROZUMNÉHO PSANÍ

1697 – nemilost a exil Fénelonův

„Slyšel jsem osoby vynikající zbožností a moudrostí říkat, že abbé Fénelon je nakloněn novým modlitbám, a dostalo se mi pro to důkazů, které nebyly bezvýznamné. Znepokojen kvůli němu, kvůli církvi a kvůli francouzským princům, jejichž byl preceptorem, často jsem s ním o této záležitosti hovořil, snažil jsem se odhalit jeho city v naději, že ho přivedu k pravdě, kdyby se od ní vzdaloval.“ Tak začíná obžalovací řeč pronesená 29. června 1698 proti Françoisovi de Salignac de La Mothe-Fénelon, arcibiskupovi v Cambrai. Žalobcem je nejslavnější z francouzských prelátů, Jacques Bénigne Bossuet, politická hlava katolického stavu. Tato obžalovací řeč nazvaná *Zpráva o kvietismu* přichází až po rozsudku a jeho provedení. Už před jedenácti měsíci byla Fénelonova kariéra zničena, bez naděje na návrat. *Zpráva o kvietismu* se podobá ráně z milosti, udělené se vši křesťanskou láskou.

Dne 24. srpna 1697 dal Ludvík XIV. Fénelonovi rozkaz, aby opustil okamžitě Versailles, už nikdy se neobjevoval na dvoře a uchýlil se do své diecéze v Cambrai. Už odsud nevyjde, až do své smrti o osmnáct let později. Král se hněvá, král je znepokojen: „*Co se stane s mými vnuky? Do jakých rukou jsem je svěřil?*“ Fénelon je preceptor tří synů Velkého Dauphina, vévody Burgundského, vévody d'Anjou – příštího španělského krále Filipa V. – a vévody de Berry. Morální, politické a případně intelektuální vzdělání mladých princů je státním zájmem; vyplývá z něho výrazný vliv. Bossuet byl preceptorem Monsei-neura, Velkého Dauphina, věnoval se mu s učeností a energií, které byly ztrátou času, věříme-li Saint-Simonovi. Fénelon neměl o moc víc štěstí s vnuky Ludvíka XIV. Na adresu vévody Burgundského píše v roce 1711 (jeho bývalému žákovi je třicet let), že „*jeho nejsolidnější zájmy se omezují na vágní spekulace a neplodné závěry*“. To je však nedůležité, je to hodný chlapec, zbožný, věrný, moudrý, ctnostný, učenlivý při hodinách svých učitelů. A zde je nebezpečí: pokud jeho učitelé nesmýšlejí poctivě, pokud deformují nevinnou duši prince, která jim byla svěřena, co se stane s královstvím? Králi ještě není šedesát let, ale nad dvorem se začíná vznášet stín smrti. Už samotné intriky jsou cítit

smuteční atmosférou; komu to v době „až král nebude“ zajistí nejpevnější postavení. Proto raději hned svrhli Fénelona.

Až do roku 1694 se přitom kariéra tohoto skvělého aristokrata z Périgordu vyvíjela slibně. Měl všechny předpoklady, aby se zalíbil – původ, eleganci, výřečnost. Po odvolání nantského ediktu prokázal mnoho horlivosti při „konverzi“ „nových katolíků“; jeho strýc, biskup ze Sarlatu, ho ochraňoval; krásný abbé úžasně kázal, s lehkostí příslušníka vysoké šlechty a s velkou citlivostí. Dělal úspěšně i zpovědníka, hlavně žen. Neměl nic společného s mohutným majestátem nešlechtice Bossueta, rozšafným, sebejistým, autoritářským, opírajícím se o vědění a o dogmata. Fénelon okouzluje, jeho kázání oslovuje srdce. Paní de Maintenon na ně slyší. Král se s ní tajně oženil a ona kolem sebe shromažďuje nejdevotnější část dvora, zejména tři Colbertovy dcery a jejich manžele, vévodu de Chevreuse, vévodu de Beauvillier a vévodu de Mortemart. Dá Beauvilliera jmenovat vychovatelem vévody Burgundského; Beauvillier si vybere Fénelona jako preceptora nejstaršího z králových vnuků. Paní de Maintenon si nezvolí Fénelona za zpovědníka, ale započne s ním horečně korespondovat. Žádá ho o rady v otázkách morálky a zbožnosti; zve ho kázat ke svým drahým dívkám do Saint-Cyr, kterým právě odepřela divadlo, i to křesťanské Racinovo. Abbé Fénelon hraje v barokní hře na pokání, která nahradila názvuky královských rozkoší, svůj part, tedy hru violoncella. Za odměnu je zvolen do Francouzské akademie na Pellissonovo křeslo. La Bruyère pronese během svého slavného přijímacího projevu pochvalnou řeč: *„Vždy panující nad uchem a srdcem svých posluchačů, nedovolí jim ani žárlit na tolik vzletnosti, lehkosti, vznešenosti, zdvořilosti.“*

Fénelonova hvězda stále stoupá; jeho dopisy paní de Maintenon, dosud vždy uctivé, jsou stále přísnější. Nabádá svou korespondentku, aby bojovala se svými chybami, povzbuzuje ji, aby ovlivňovala krále směrem ke křesťanější politice. Tam bezpochyby překročil meze. Na konci roku 1694 předá paní de Maintenon jakousi příručku, která bude v osmnáctém století známá pod titulem *Dopis Ludvíku XIV.* Duchovní úvahy – jde o to seznámit krále s *„pravdami nezbytnými pro jeho spásu“* – se změní v úvahy politické. Šlechtic z Périgordu vede před příslušným soudem spor s absolutismem. *„Už se nemluvílo ani o státu, ani o jeho pravidlech. Mluvilo se jen o králi a jeho blahu. Vaše výdaje byly hrdnou do nekonečna. Byl jste vyzdvižen do nebe, aby byla vymazána velikost všech vašich předchůdců najednou, to znamená aby byla ochuzena celá Francie, aby mohl být na dvůr uveden monstrózní a nevyčísitelný luxus. [...] vaše jméno učinili hanebným a celý francouzský národ nesnesitelným všem našim sousedům. Nezachovali jsme si jediného spojence, protože jsme chtěli jen otroky.“*

S mimořádnou prudkostí útočí abbé na pařížského arcibiskupa François de Harlay de Champvallon: *„Máte zkorumpovaného, skandálního, nepolepšitelného, falešného, vychytralého, úskočného arcibiskupa, nepřítel vší ctnosti, nad nímž hořkují všichni dobří lidé.“* Je trochu shovívavější ke královi zpovědníkovi, otcí

La Chaise, opravdovému ministrovi církevních záležitostí: „*Jste jediný ve Francii, Sire, kdo neví, že La Chaise nic nezná, že jeho duch je omezený a hrubý. Dokonce jezuité jím pohrdají a jsou rozhořčeni, když vidí, jak snadno se realizují směšné ambice jeho rodiny.*“ Závěr se nabízí: „*Pro poznání toho, Sire, že jste prožil celý svůj život mimo cesty pravdy a spravedlnosti a v důsledku toho mimo cestu evangelia, je toho více než dost.*“ Je pravý čas to změnit. A pro začátek přestat vést válku a dát lidu najíst.

Markýza de Maintenon není bez pochyby tak odvážná nebo lehkovážná, aby ukázala Fénelonovu příručku králi; ale abbého vehemence, jeho odvaha v ní vzbuzují obavy o ni samu. Má strach, že zašla v duchovním přátelství s Fénelonem daleko a příliš se zapletla se stranou Colbertových devótních dcer a zeťů. Obává se, že bude kompromitována svými přátelskými vazbami na neopatrnou kliku. Aby se vyplatila, obětuje své přátele, počínaje Fénelonem. Je vytvořen komplot, který využije podivné postavy, paní Guyonové.

Jeanne-Marie Bouvier de La Motte se narodila v Montargis v roce 1648. V bohaté provinční šlechtické rodině prožila dusivé dětství. První klášter poznala ve dvou a půl letech; její výchova osciluje mezi nedostatkem péče a uvězněním u jeptišek. Získá při tom exaltovanou povahu, strach z pekla, zálibu v mučednictví, chaotické vzdělání a představitost, kterou ovládají dvě soudobé knihy: *Uvedení do zbožného života* od Františka Saleského a *Život Jeanne de Chantal*, babičky paní de Sévigné, která bude kanonizována v roce 1767. Provdají ji v šestnácti letech za Jacquesa Guyona, kterému je osmatřicet. Ona je krásná, ráda se líbí, je zbožná, její manžel je nehezký a jiných zájmů. Váhá mezi marnivostí a výčitkami, až se jí z toho točí hlava: „*Nenáviděla jsem vášeň; ale nemohla jsem nenávidět to, co bylo ve mně a z čeho se vášeň rodila.*“ Neštovice ji brzy zbaví břemene krásy a jediné vazby na svět. Je jí dvacet osm let, hoří vášní bez užitku. Seznámí se s mladým barnabitou z ženevské diecéze, otcem La Combem. Je to opětovaná duchovní láska na první pohled: „*Trochu jsme si povídali a vy jste dovolil, ó můj Bože, abych mu řekla věci, které mu otevřely dveře k duchovní cestě. Bůh mu tímto ubohým kanálem udělil tolik milosti, že mi přiznal, že se změnil v jiného člověka.*“ Je to ona, kdo ho přivedl k „duchovní cestě“.

V roce 1672 – její manžel má před sebou čtyři roky života – prožije Jeanne-Marie Guyonová mystický sňatek s Jezulátkem. Přijímá svátost s prstenem na prstě a u nohou sošky podepíše malou smlouvu: „*Slibuji, že přijmu za manžela Našeho Pána Jezulátka a že se mu dám za manželku, jakkoli nehodnou. Žádám od něj jako věno ke svému sňatku kříž, pohrdání a ponížení.*“ Všeho se jí dostane požehnaně. Oddá se životu v modlitbách a pokání. Pozná exaltaci z umrtvení smyslů, ze zřeknutí se vlastního rozumu, z odevzdání vlastní vůle do vůle boží. Šťastná duchovní zkušenost, v souladu s mystickou doktrínou Františka Saleského.

Když zemře její manžel, je jí dvacet osm let, je svobodná a bohatá. Otevírá se před ní nový život; několik měsíců je v pokušení se do něho zakousnout a nechat svého mystického manžela na holičkách. Bojuje, svým dramatickým způsobem, proti chuti na hřích, jehož svody pocituje. Myslí si, že je ztrac-

ná, almužny považuje za léčky, v nichž si libují její pýcha a chtíč: „*Dobro se mi zdálo být špatným; a co je ještě hroznější, zdálo se mi, že tento stav musí trvat věčně. Odtud jsem vstoupila do necitlivosti, která se mi jevila jako dokonání mých strastí.*“ Jeanne Guyonová poznala mystickou smrt.

Otec La Combe ji z toho dostane. Mystická smrt, vysvětlí jí, je stav milosti, nezbytná etapa na cestě ke vzkříšení. Ztracená sama sobě, bez vlastní vůle, bez touhy, bez ctnosti, paní Guyonová je zdrcená, ale konečně se může oddat čisté lásce k Bohu, „*jako kdyby jí má duše postoupila své místo, nebo spíše přešla do ní, aby už byla jen s tou čistou láskou jediným celkem. [...] Ztrácejíc vás v sobě, můj Bože, našla jsem vás ve vás samotném a už jsem vás neztratila.*“ Paní Guyonová našla vnitřní mír; celá její osoba je naplněna boží přítomností. On jí diktuje její chování: v červenci 1681 opouští svou rodinu, své dva chlapce, svá panství a doprovázena svou pětiletou dcerou Marií-Jeanne odchází do Ženevy a do Gexu, aby tam vedla dům „nových katolíků“. Malé stádo konvertitů u bran hlavního města kalvinistů.

Rádi bychom vyprávěli podrobně pokračování tohoto pikareskního románu. Spory s místní církevní hierarchií, kterou více přitahuje bohatství paní Guyonové než její experimentální teologie, útek na koni do Turína ve společnosti otce La Comba, pronásledování – „*krříže*“, jak říká –, skandály, zřetelná autorita této mladé ženy, málo vzdělané, ale tak výřečné, když mluví o čisté lásce, působení duší, o komunikaci mlčením a oddání se, o štěstí ze záhuby. A pak, během doby, zatímco ona putuje a přivádí k „duchovní cestě“, zatímco okouzluje dámy velkého světa a měšťanky, libertiny a kanovníky, od Lombardie po Grenoble a od Lyonu a Marseille po Paříž, všichni ostatní se snaží ji držet v klidu. Rodina v Montargis by jí chtěla zabránit v rozdávání majetku; klérus pohlíží na tuto svatou ženu velmi zle; chtěli by ji vystrnadit kvůli ilegálnímu provozování duchovního rádcovství. Ona sama je u vytržení nad vlastní mocí a sní o sobě jako o „*matce velkého lidu.*“

Nejhorší je, že píše. Vypráví jeden sen, příliš průhledný: „*Pán mi přišel otevřít dveře, které byly před chvilkou zavřené. Pán nebyl nikdo jiný než manžel, který mě vzal za ruku a vedl mě do lesa. [...] V tom lese byl pokoj, kam mě ten manžel vedl, a v tom pokoji dvě lože. Ptala jsem se ho, pro koho jsou ta dvě lože. Odpověděl: Jedno je pro matku a druhé pro vás, mou manželku. Vtom jsem se probudila.*“ Paní Guyonová sdílejíci pokoj s Kristem a s Pannou Marií. Až to bude číst Bossuet, bude si moci mnout ruce radostí: vida, k jakým hrůzám vede mystika.

Jeanne-Marie úplně propadne psaní. Řeč nebo ticho pohledů z očí do očí jí už nestačí. Její mateřský pud potřebuje knihu. Mluví o Bohu celý den, od šesti hodin ráno do osmi hodin večer; v noci píše. Za několik měsíců zrediguje v Grenoblu své komentáře k bibli, které budou vydány ve dvaceti svazcích. Praktikuje automatické psaní; je Boží rukou: „*Než jsem se pustila do psaní, nevěděla jsem, co budu psát; píšíc, myslěla jsem, že píšu věci, které jsem nikdy nevěděla; když jsem to napsala, nevzpomínala jsem si na nic z toho, co jsem napsala.*“ Neškrťá, přestane, až když jí opuchne ruka a celá ztuhne.

Napsala dvě knížečky, jejichž úspěch a vliv budou pozoruhodné. *Krátký a velmi snadný způsob, jak se modlit*, což je učebnice modliteb umožňující každému, dokonce „řemeslníkům, dětem a ženám“ dosáhnout oddání se lásce k Bohu, a *Duchovní bystřiny*, pojednání o mystickém učení, které učí čistou lásku k Bohu, bez motivu, bez důvodu, bez přerušování a bez odměny. Jistě, existuje více cest, jak se duše dokáže ztratit v božském oceánu, pomalá a klidná cesta meditace – potůčky – a hojná a zářící cesta vizí, zjevení a extází – řeky. Ale královská je cesta bystřin, vzrušených duší, které čelí hřmotu hříchu, překážkám ctnosti, tříští se a znovu se rodí, aby se vrhaly do propasti lásky. Jeanne-Marie Guyonová mluví v obrazech. Neobrací se k rozumu, nedokazuje, předvádí svou zkušenost. Mystika je praxe, která vynalézá svou teorii.

„Když je třeba, aby nějaká duše psala nebo mluvila, je udivena, že všechno plyne z onoho božského zdroje, aniž by kdy pomyslela, že takové věci vlastní. Je jako hluboká věda, bez paměti a bez vzpomínek, jako neocenitelný poklad, kterého si nevšimneme, dokud ho nemusíme ukázat; a ukazuje ho sama sobě.“ O století později budou *Duchovní bystřiny* zavlažovat německý romantismus. Ted je Jeanne-Marie v Paříži, kde se mluví, bez přehnaných vášní, o tom, že v Římě byl zatčen španělský kněz Manuel de Molinos, autor knihy *Duchovní průvodce pro osvobození duše od hmatatelných věcí a pro její přivedení k dokonalé kontemplaci a vnitřnímu míru*. Molinos měl nějakou dobu podporu papeže Inocence XI., ale jezuité nakonec jeho hlavu dostali. Vždy se najde nějaké „odporné kacířství“, z něhož můžeme nařknout své protivníky: po jansenismu je to kvietismus. V Římě uvrhne inkvizice do vězení více než dvě stě jeho příznivců.

V Paříži La Combe káže a paní Guyonová diskrétně rozněcuje duše. Obnovila styky se starou přítelkyní z Montargis, vévodkyní de Béthune-Charost, dcerou Nicolase Foucqueta, která byla nucena během věznění svého otce pobývat na březích řeky Loing. Šťastná ztráta zbožné paměti – Foucquetova dcera udržuje zbožné a srdečné styky s Colbertovými dcerami. Paní Guyonová se s těmito velkými dámami sblíží natolik, že v roce 1689 se její dcera Marie-Jeanne provdá za hraběte de Vaux, vnuka zemřelého vězně z Pinerola. A prostřednictvím vévodkyně se paní Guyonová setká v říjnu 1688 v Beynes poblíž Versailles s abbém Fénelonem.

Fénelon je před vdovou Guyonovou varován. Táhne se za ní extravagantní a skandální pověst pečlivě udržovaná její rodinou, zejména jejím bratrem abbém de La Motte. Ten dokonce obdržel povolení dát ji zavřít na několik měsíců do kláštera vizitantek v ulici Saint-Antoine, zatímco otec La Combe byl zatčen a uvězněn na doživotí. O deset let později ho nechají vyjít z vězení, zcela šiléného, aby obvinil paní Guyonovou, a pak ho pošlou strávit zbytek života do charentonského blázince. Fénelon tedy postupuje opatrně; je však okouzlen. Za několik týdnů se paní Guyonová stane jeho duchovní rádkyní. Fénelon jí otevře své srdce. Sirotek z Périgordu našel matku. Píše jí: „*Rodíte děti, kojíte je, žítve je. Bůh činí všechno ze všech, z vás matku, ze mě dítě, z vás moudrost evange-*

lia, ze mě šlenství v očích světa.“ Povýšený a strohý šlechtic před ní taje. Ona ho řídí — „Věřte, že Bůh s vámi nikdy nebude účtovat za to, co vás nechám udělat“ — vysvětluje mu mystiky; jejím prostřednictvím se konečně může odevzdat Bohu; patří jí, což mu ona stále opakuje: „Jsou duše, jako ta vaše, které mi byly dány, a protože mi je Bůh svěřil velmi intimně, dává mi poznat, co je jim vlastní, i záměry, které s nimi má.“

Jeanne-Marie Guyonová se nespokojuje s dojmáním tohoto „dítěte“ svou živostí a temperamentem, nabízí mu také své knihy k meditaci. Avšak je-li preceptor vévody Burgundského fascinován mystickou zkušeností své přítelkyně, pochybuje-li stále o své schopnosti dosáhnout takového stavu míru a oddání se, nepocituje ani zdaleka stejné duchovní spojení, jde-li o literaturu. Na rozdíl od mystických modliteb je to oblast, ve které se vyzná. Fénelon je kultivovaný čtenář, akademik zapálený pro antické verše a průzračnou prózu, pocituje jistý odstup před vizionářským vzplanutím a imaginativní teologií své přítelkyně. Píše jí několik měsíců po jejich prvním setkání: „Nikdy jsem nepochyboval ani na okamžik o čistotě a dokonalé poctivosti vašich úmyslů. Jsem přesvědčen, že máte bezprostřední milost díky osvícené zkušenosti s duchovní cestou, jež je mimořádná, a jsem přesvědčen o pravdivosti cesty čisté víry a odevzdání se, po níž kráčíte a vedete ty, které vám Bůh svěří.“ Ale odmítá opustit útočiště osvíceného rozumu a poučení církve: „Stav čisté víry vyžaduje, abychom se nesnažili vidět na cestě, kudy nás Bůh vede, ale nevyžaduje, abychom kráčeli, aniž víme, jestli je to Bůh, kdo nás nutí jít.“ Odevzdává se, ale obezřetně. Dál už nepůjde. Sní o velkém mateřském jezeře, o vnitřním životě zaplaveném láskou; ona píše o rozbouřených bystrinách. Zpívá o lásce, kde duše splývají, o touze už si nepatřit, on by chtěl dokonalé přátelství. Nechá se slyšet: „Necítím k vám nic, a na nikom jiném mi tolik nezáleží.“ Ona prohlašuje: „Zdálo se mi, že si mě Bůh vybral, abych zničila lidský rozum.“

Fénelonovým prostřednictvím se paní Guyonová setkává s paní de Maintenon. I ta podlehne kouzlu; stane se pilnou čtenářkou *Krátkého způsobu*; uvede kazatelku do své laboratoře v Saint-Cyru: do svého životního díla, dívčí školy, kde se má obnovit morálka a víra francouzské šlechty. V tomto prostředí vyhrazeném nudě a nevědomosti způsobí mysticismus paní Guyonové spoušť: „Téměř celý dům se oddá kvietismu; nemluví se o ničem jiném než o čisté lásce, o odevzdání se, o svatě lhotejnosti. I konvertované sestry a služebné přísahaly jen na čistou lásku.“ Paní de Maintenon začne být podrážděna vlivem, který má paní Guyonová na „její“ dívky. Bývalá vychovatelka u paní de Montespan ví z vlastní zkušenosti, jak může komorná nahradit milenkou. Aniž přeruší styky, vzdálí autorku *Krátkého způsobu* od svých andílků. Sama se vysvobodí z příliš velké blízkosti mystického zanícení, stejně jako se zbaví velké důvěry ve Fénelona: tím, že je nechá zaplatit za svou neopatrnost a za své přátelství.

Ludvík XIV. jmenuje 4. února 1695 Fénelona arcibiskupem v Cambrai. Navzdory zdání je to první známka nedůvěry. Pro malé stádečko svatoušků, vysvětluje Saint-Simon, je „Cambrai jako blesk z čistého nebe. Pro ně bylo arcibiskupství na spadnutí: všichni chtěli Paříž, a ne Cambrai, které s pohrdáním považovali za

venkovskou diecézí; navíc nutnost občasného pobývání je připraví o jejich pastýře. Hraběnka de Guiche tím byla tak zklamaná, že nedokázala skrýt slzy“. Bossuet trvá na tom, proti všem pravidlům, že uvede nového arcibiskupa do úřadu osobně, což je způsob, jak dát Fénelonovi na srozuměnou, že je propříště pod jeho ochranou, to znamená pod jeho dohledem.

Bossuet měl zařídít, aby se Fénelon podrobil, ne-li zlomil. Ten, jehož Saint-Simon nazývá „diktátorem biskupského stavu a doktríny“, nemá žádnou pravomoc zasáhnout do politických názorů preceptora královských dětí. Naproti tomu disponuje nepopíratelnou autoritou ve věci náboženské ortodoxie na francouzský způsob. Požádá samotnou paní Guyonovou, aby mu poslala své mystické spisy – včetně její autobiografie, kterou Fénelon neznal –, a svolá konferenci, aby je prozkoumala. A protože biskup v Meaux přiznává, že není příliš kovaný v mystické literární tradici, požádá ... Fénelona, aby mu shromáždil dokumentaci k problému. Sejdou se v Issy, v bydlíšti představeného Saint-Sulpice, abbého Tronsona. Kromě něho ve zkušební komisi zasedá Louis-Antoine de Noailles, arcibiskup v Châlons, pak v Paříži, a Bossuet. Všichni tři jsou pověstní tím, že dávají přednost řádu a institucím před špatně vyznačenými cestami duchovní zkušenosti.

Zasedání v Issy trvají dlouho, od léta roku 1694 do února 1695. Bossuet z nich vytěží text, kde redukuje přípustnou mystiku na některé stavy mimořádné a zázračné pasivity; v žádném případě to není stálý projev duchovnosti. Požaduje tedy po Fénelonovi, aby tento text, který zredigoval bez něj, také podepsal. Do této léčky Fénelon nespadne. Nabídne protínávrh, diskutuje se do roztrhání těla, Fénelon se zaštituje uznanou svatostí Františka Saleského a Jeanne de Chantal; nakonec se dohodnou na malém zázraku diplomatického kompromisu nazvaném *Třicet čtyři návrhy*, kterým se bude každá ze stran ohánět, aby dokázala, že její teze jsou ty správné. Ve skutečnosti Bossuet prohrál první kolo, nepovedlo se mu prosadit svá hlediska. „*Proti mně se nedá nic vyhrát*“ – to je Bossuetovo heslo, je neotřesitelnou skálou, o kterou se tříští nepřátelé pravého náboženství, libertinové, skrytí nebo otevření odpůrci trůnu, oltáře a svobod francouzské církve. Když se všechno ohýbá, on odolává a ti, kteří odolávají jemu, jsou z tábora zrady a omylu. Do budoucna je Fénelon jeho nepřítel; a jeho nepřáteli jsou i ti, kteří budou Fénelona podporovat. Bossuet mu píše: „*Mám přesto pocit, že něco nás ještě trochu rozděluje.*“

Má jeden cíl: aby Fénelon veřejně odvolal; a jeden prostředek: přimět paní Guyonovou, aby se vyzpovídala ze svých „ohavností“. Statečně a bezpochyby se smyslem pro perzekuci a mučednictví, který je jí vlastní, se kvietistka vrhne do jámy lvové a uchýlí se k vizitantkám v Meaux. Mezi všemocným a vševědoucím prelátem a jeho nebojácnou vězeňkyní se rozpoutá souboj. Desetkrát se Bossuet pokusí dát jí podepsat přiznání, které ji odsuzuje, desetkrát ona potvrdí svou poslušnost církvi a svou věrnost duchovním cestám a čistě lásce. Sama chce, aby její knihy byly podrobeny cenzuře, a dokonce spáleny, jestliže

jim Bossuet má co vytknout, ale ať nejsou odsuzovány její úmysly ani hloubka její víry. Na čas Bossuet ustoupí, paní Guyonová je propuštěna z kláštera. Co víc, Bossuet jí vlastní rukou udělí svátost a nadiktuje jí text prohlášení: „*Nedopustila jsem se žádného z omylů podaných v pastýřském listě [proti kvietismu]; vždy jsem měla v úmyslu psát ve velmi katolickém duchu, nechápu proto, že by mým spisům mohl být dáván jiný.*“ Jakési zproštění viny.

Okamžik slabosti, nebo taktický ústup? Dne 27. prosince 1695 je paní Guyonová ve svém domečku na předměstí Saint-Antoine zatčena; pod jménem Besnardová je uvězněna ve Vincennes. Na podzim příštího roku ji odtud vytáhnou a zavřou ve Vaugirardu, pak v květnu 1698 do Bastily, odkud se dostane až v roce 1703. Bez sebemenšího procesu, bez sebemenšího přiznání viny. Omluví své pronásledovatele, „*kteří mysleli, že činí dobře*“. Jsou jí zakázány veškeré návštěvy a svůj život dožije při neúnavném psaní chvalozpěvů: čtyřicet svazků vydaných v Holandsku po její smrti v roce 1717.

Jeanne-Marie Guyonová je jen záminka, ubohá žena, jejímž neštěstím je, že neznala pravidla dobrých způsobů, abstrakce a spekulací v náboženské literatuře. Neznala kódy, znala jen zkušenost. Stejně duchovně se chovala k chudé jeptišce z Grenoblu, k církevní aristokracii a ke králově metrese. Chtěla říct všechno o sobě a o Bohu v sobě, ale neměla v moci své metafory. Styl jejího psaní je hrubý, ovládaný zevnitř, aniž prošel reflexí. Psaní pasivity, návratu do dětství; psaní z lásky: „*Ze své bolesti jsem učinila svou radost.*“ Fénelon se snažil marně oddělit autora a jeho spisy, zachránit jednoho cenzurou toho ostatního, postavit proti sobě svatost úmyslů a neobratnost formy. Marná námaha: autor je cele obsažen v tom, co píše. Jestliže pero Jeanne-Marie Guyonové teologicky chybuje, je třeba, aby ta, jež ho drží, byla dobrodružkou náboženského života, nebezpečím pro církev, čarodějnicí, která málem svedla tajnou manželku krále a proměnila slečny ze Saint-Cyru v bláznivé panny. Knihy paní Guyonové dokazují, že její život ve svatosti je jen dábelská léčka. Byl to, jak si vzpomínáme, zhýralý život Théophile de Vian, který dokazoval nebezpečnost jeho veršů. Paní Guyonová neprožije proces, kat nepálí její knihy, ale ji, autorku, uvrhnou do Bastily, poté, co změnili její jméno.

Zbývá porazit Fénelona. A zase má porážka přijít skrze psaní, vícerym způsobem. Co dělat, aby byl odsouzen muž, který nepíše, jehož životu nelze nic vytknout a má mocné přátele? Aby donutil Fénelona přerušit mlčení, napíše Bossuet text *Poučení o stavu modliteb*, který je velmi nepřátelský k paní Guyonové a k mystickému proudu, pak ho pošle Fénelonovi a žádá po něm souhlasný posudek. Past se zdá být dokonalá. Buď se Fénelon podřídí – a opustí veřejně svou přítelkyni a popře své názory: je ztracen, pokud jde o pověst –, nebo nepodepíše a zcela odhalí své disidentství: může být odsouzen proto, že posudek odmítl napsat, nebo proto, že se odmítl podrobit. Fénelon váhá. Od chvíle, kdy je paní Guyonová ve vězení, ví, že král a Maintenonka mu odpustí jen kapitulaci. Ale věrnost a smysl pro čest zvítězí: zvolí

si souboj. Nejenže odmítne schválit Bossuetovo *Poučení*, ale vrhne proti němu knihu, kterou ve spěchu napsal – „barbarskou, temnou a pochmurnou“, napíše Saint-Simon – *Maximy světců*. Vychází 29. ledna 1697, měsíc před prvním vydáním *Poučení*. Znamená to vyhlášení války.

Ve skutečnosti už skončila, natolik jsou síly v nerovnováze. Jezuité a otec La Chaise jsou si tím jisti, takže poté co chvíli Fénelona podporovali, ho ponechávají napospas porážce. Dvůr, kterému se stále nedostává oživení a zábavy, se vášnivě zajímá o toto představení, kde je ohlášena poprava, *Poučení* i *Maximy* jdou na dračku jako romány. O teologii a mystice se diskutuje ještě vášnivěji než o úspěchu *Galantní Evropy*, opery-baletu autorů Campry a Houdara de La Motte. Krasoduchové učeně rozmlouvají o svatém Klementovi a Kateřině z Janova, o „*lásce k bližnímu zbavené hlavního důvodu blahoslavení*“, stejně jako o sňatku vévody Burgundského s Marií-Adélaïdou Savojskou nebo o smrti pařížského arcibiskupa Harlaye de Champvallon v náručí jeho milenky, vévodkyně de Lesdiguières.

Schází jen divadlo; Bossuet je dodá. V dubnu 1697 organizuje s velkou pompou slavnostní předání exempláře svého *Poučení* králi. Je to příležitost, jak před celým dvorem přednést výmluvné cvičení v sebekritice. Prelát se obžaluje, že se strašně provinil nedostatkem bdělosti, když vzal pod svá laskavá křídla abbého Fénelona. Myslel si, že bude moci s ohledem na pověst svého chráněnce rozptýlit bezbožné názory, které mu paní Guyonová vnukla; ale provinil se tím, že podcenil míru pobláznění Monsignora z Cambrai a jeho fanatismus při obhajobě bezbožnosti. Kvůli němu, Bossuetovi, kvůli jeho dobrotě, přátelství, jeho touze po míru a jednotě se do královského ovčína dostal vlk. Představení má úspěch, král je dojat, znepokojen; Fénelon je ztracen. Vévoda Burgundský musí v slzách přijmout odchod svého preceptora.

Válka knih pokračuje. Poražen ve Versailles, odvolá se Fénelon do Říma. Je to politický omyl a on to ví. Král nemá rád, když francouzské náboženské aféry unikají z jeho pravomoci. Fénelon zradil galikanismus. Na papežský dvůr je proto vyvíjen neuvěřitelný diplomatický tlak, aby byl biskup z Cambrai co nejrychleji odsouzen. Fénelon násobí vysvětlující texty, námitky, dopisy, posudky. Je to jeho způsob: elegantní, ironický, zraněný, jemný, ženský, citový. I učený, ale jde o duchovní, niternou učenost, která si umí pohrávat se stíny a mystérii. Zatímco se jeho synovec aktivizuje v Římě a jeho kolegové v Chartres a v Paříži jsou pověřeni čelit guerille kvietistických textů, Bossuet se stará o těžkou artilerii, masivní, nemilosrdný text velké narativní účinnosti. Píše *Zprávu o kvietismu*, která vychází koncem června 1698. Pevnost. Je to současně obžalovací řeč proti Fénelonovi, kterého napadá až do soukromého života, ale i popření pokušení mystikou dovedeného až k „*zamilovaným extravagancím*“, potvrzení víry stvořené z viditelných aktů, z institucí a rituálů. Racionální řád věcí, myslí a gest, jemuž se sluší podřídit. Bossuet nemá výčitky; nepíše proto, aby dojímal, ale aby vyhrál.

Fénelon ještě odpovídá, odrazí několik úderů, vnese zmatek do římských duší, to znamená, že oddálí rozhodnutí. Ale v Paříži i ve Versailles dokazuje jeho nechuť se podřídit, že jeho věc je špatná. Jeho příbuzní a přátelé jsou poslání pryč ode dvora; je zbaven titulu a penze preceptora dětí Francie; Beauvillierem a Chevreusem musí korespondovat tajně, jinak hrozí, že i oni budou zničeni, paní de Maintenon čeká jen na jeho neopatrný krok, aby přesvědčila krále, že má přísně zakročit. Dne 12. března 1699 je konečně vyhlášeno krátké *Cum alias*. Papež Inocenc XII. odsuzuje dvacet tři tvrzení z *Maximiliana* jako „odvážná, skandální, útočící na zbožné uši, a dokonce pomýlená“. Ale navzdory francouzským tlakům není žádné tvrzení označeno jako kacířské. A Řím neshledal nic, co by mohl vytknout čisté lásce.

Saint-Simon vypráví, jak to bylo dál: „Monsignor z Cambrai se dozvěděl o svém osudu ve chvíli, kdy by to méně silného člověka zdrtilo. Zrovna vystupoval na kazatelnu, vůbec se však nezarazil: opustil připravené téma a aniž přerušil kázání, začal mluvit na téma o poslušnosti církvi; pojednal tuto látku silně a dojemně, oznámil odsouzení své knihy, odvolal svůj názor. [...] O dva dny později zveřejnil velmi krátký písemný příkaz, kde odvolal, odsoudil svou knihu, zakázal její četbu. [...] Tak okamžitě, tak jasně, tak veřejně potřízen se bylo obecně obdivováno. [...] Monsignorovi z Meaux, který byl u dvora, se dostalo komplimentů ode všech, kteří k němu v houfu přicházeli.“

Fénelon se podrobil církvi, ale ne králi. Několik týdnů po svém spektakulárním projevu poslušnosti, koncem dubna 1699, vydal *Příběhy Telemachovy*. Pedagogický román určený k výchově vévody Burgundského; dlouhá a krásná bajka, jejímž prostřednictvím preceptor vnuká svému žákovi, co má znát z historie, literatury, kultury. Ale také živá kritika francouzské společnosti a politické morálky Ludvíka XIV. K tomu náдавkem příběhy, které se snaží přesvědčit rozum tím, že dojmají city. Zaznívá v něm politická nostalgie šlechty zbavené vlivu a literární nostalgie po stylu ovlivněném imaginací a emocemi. Souběžná kritika státního zájmu a stavu rozumu, vše v jazyce, který dokáže skrýt stejně jako ukázat.

To je pravá odpověď na Bossuetův triumf, na snadnou aroganci moci. Biskup z Meaux chtěl zničit poslední skryš odporu proti absolutistické diktatuře v oblasti nitra, nevyřčeného, intimního přesvědčení, soukromých myšlenek. Všechno, co existuje, má být řečeno, napsáno, aby to mohlo být analyzováno, zváženo, podřízeno soudu, dokonce i láska k Bohu. Niterné cesty jsou vždy podezřelé, jejich světlo nelegitimní. To, co je myšleno dobře, se vyjadřuje jasně; co je vyjádřeno nesrozumitelně nebo vyjádřeno není, patří do oblasti hříchu, vzpoury, novosti, potenciálního zla. Světská moc usiluje o průzračnost těla, duchovní musí docílit průzračnosti duší. Při obhajobě křesťanského státu se jedna neobejde bez druhé. Mysticismus, který spočívá na soukromém, individuálním, bezprostředním vztahu mezi jedincem a Bohem, musí být podezřelý jako všechno, co se vymyká obecným pravidlům, zdravé gramatické prolovy, společenské povaze náboženské organizace.

Telemachos a jeho obrovský úspěch zahajují odpověď na tento tyranský požadavek zveřejnění. Říct, abychom skryli, představit si, abychom zjevili: vytvořit způsob vyjadřování, který uniká mechanismům doznání. Dvojaký jazyk bajky, dvojnásobnost fikce, nerozhodnutelné metafory, nepostižitelnost citů, rétorika posunů, naivita „přirozenosti“, nuance emocí, stíny mystérií smrti a záhrobní.

Až do násilné smrti vévody Burgundského v roce 1712 doufal Fénelon, že se jednoho dne stane poradcem nového francouzského krále, mentorem nové monarchie, jejíž tajné plány načrtl roku 1711 v Chaulnes spolu s vévodou de Chevreuse. Po úmrtí svého žáka a po smrti jeho staršího syna o několik dní později zůstane z bohatého potomstva Ludvíka XIV. jen dvouletý pravnuk, vévoda d'Anjou. Skoro všude se mluví o pokusech ho otrávit, které snoval vévoda Orleánský, aby se zmocnil koruny. Vláda Ludvíka XIV. končí v rozkladu. Ve svých tajných *Memorandech o opatřeních, jež je třeba učinit po smrti vévody Burgundského* se Fénelon, vyvedený z míry, snaží vytyčit plán, který by zachránil království. Nic není jisté, obávat se lze všeho. Arcibiskup se spoléhá na Prozřetelnost a – co je ještě nejistější – na svou starou nepřítelkyni paní de Maintenon: „Nemyslím si vůbec, že by paní de M. jednala z laskavosti, ani z určité síly či zvýšené opatrnosti. Ale co víme o tom, co Bůh chce? Často používá ty nejslabší nástroje, aby zabránil alespoň některým neštěstím. Je třeba se pokusit uklidnit paní M. a říct jí pravdu. Bůh uskuteční svou vůli.“

PRAMENY

- FÉNELON: *Œuvres*. Vydání Jacques Lebrun. 2 svazky. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1983, 1997.
 – *Correspondance*. Vydání Jean Orcibal. Díly I–V: Paris, Klincksieck 1972–1976. Díly VI–XV: Genève, Droz 1987–1992.
- Jean-Marie GUYON: *Le Moyen court et autres écrits spirituels*. Vydání Marie-Louise Gondal. Grenoble, Jérôme Millon 1995.
 – *Les Torrents et Commentaire au „Cantique des cantiques“ de Salomon*. Vydání Claude Morali. Grenoble, Jérôme Millon 1995.
 – *La Vie de Mme Guyon racontée par elle-même*. Vydání Benjamin Sahler. Paris, L'Arbre de vie 1983.
- Jacques Bénigne BOSSUET: *Œuvres*. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1971.
- Jean de La BRUYÈRE: *Œuvres complètes*. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1934.
- SAINT-SIMON: *Mémoires (1691–1701)*. Vydání Yves Coirault. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1983.
- Jean-Noël VUARNET: *Extases féminines*. Paris, Arthaud 1980. *Le Dieu des femmes*, Paris, Éd. de l'Herne 1989.

Michel de CERTEAU: *La Fable mystique*. Paris, Gallimard 1982.

Benjamin SAHLER: *Madame Guyon et Fénelon. La correspondance secrète*. Paris, Dervy-Livres 1982.

Louis GUERRIER: *Madame Guyon*. Orléans, 1881. Reedice Genève, Slatkine 1971.

Jacques LE BRUN: heslo „Quiétisme“. In: *Dictionnaire de spiritualité*. Svazek XII. Paris, Beauchêne 1986.

Henk HILLENAAR: *Le Secret de „Télémaque“*. Paris, PUF 1994.

19] SAINT-SIMON VYNALÉZÁ JAZYK PRO PSANÍ MIMO ČAS

1712 – dekorace monarchie se hroutí

O patnáct let později jsou aktéři téměř stejní jako v předchozí kapitole. Zkamenělý obraz. Uprostřed Ludvík XIV. – vládne už skoro sedmdesát let. Protože nemůže pózovat jako vítězící válečník, nechává se malovat jako patriarcha Evropy, obklopen početnou a silnou rodinou, která vyhnala své výhonky do všech významných evropských dvorů. Poselství je jasné: starý král vládne i nad budoucností. Francie se hroutí pod tíhou vojenských porážek, dluhů, hladomoru, zkostnatělosti, směšných komplotů. Ale monarcha jí zanechává to nejcennější ze všech dědictví, nejslavnější z jistot: ctnosti své vlastní krve.

V několika týdnech roku 1712 se tento příslib promění v noční můru.

Všechno začalo o rok dříve, v dubnu 1711. Ludvík Francouzský řečený Velký Dauphin nebo také Monseigneur umírá ve věku padesáti let na neštovicce. „Z jeho těla,“ píše jeho tetá, kněžna Falcká, „se šířila taková infekce, že bylo nutno jej okamžitě odvézt do Saint-Denis bez jakéhokoli obřadu. [Král] je vydán napospas takovému žalu, že by se kámen smiloval; není ale roztrpčený, mluví s každým s velkým smutkem a dává své příkazy velmi pevně, ale každou chvíli má slzy v očích a dusí své vzlyky. Mám smrtelnou hrůzu, aby také neonemocněl.“

Smrt jediného z pěti dětí Ludvíka XIV. a Marie Terezie Rakouské, které přežilo, zarmucuje spíš Paříž než Versailles. Monseigneur byl plachý, přísný, když odvoděl, oženil se tajně se slečnou de Choin, „tlustou přitposraženou dívkou, ošklivou brunetou s rozpláclym nosem, která je sice duchaplná, ale se smyslem pro intriky a pletichy“ (podle Saint-Simona) a podařilo se mu pohádat se téměř se všemi členy královské rodiny, počínaje jeho nejstarším synem vévodou Burgundským. Bývalý Bossuetův žák a žák Fénelonův udržují solidní vztah nepřátelství a nedůvěry. Saint-Simon je na straně syna a napíše otcí velmi strohý nekrolog: „To málo osvícenosti, měl-li kdy jakou, zhaslo olivem tvrdé a přísné výchovy, která dala poslední ránu jeho přirozené plachosti a byla posledním stupněm averze k jakékoli – ne práci a studiu – ale zábavě ducha, takže, podle jeho vlastních slov, četl jen ty články v *La Gazette de France*, kde se dozvěděl o úmrtích a sňatcích.“ Historikové se budou done-

konečna přít, zda by byl dobrým králem Francie. Zbytečný spor; marnost historie založené na „zda“.

Monseigneur je rychle zapomenut. Nemluví se o ničem jiném než o novém dauphinovi. Je mu dvacet devět let, je snilek, je moudrý a ctnostný. Nemá rád válku a je vášnivě oddán své ženě. Prostě opak svého dědečka. Je rovněž věrný Fénelonovi a poučení jeho *Telemacha*. Upínají se k němu naděje všech, kteří tajně hýčkají sen o reformě monarchie. Začíná se dávat přednost mírnosti a dobrotě před slávou.

Aby se navzdory všemu dostal do přízně krále a paní de Maintenon, disponuje bývalý vévoda Burgundský jedním trumfem: svou mladou ženou, Marií-Adélaïde Savojskou. Jsou manželé už čtrnáct let; jí je dvacet šest. Je živá, šibalská, smíšek. Tomuto škrobenému a pochmurnému dvoru přináší záblesk veselosti, lehkosti a mládí. Kněžna Falcká píše, že byla pro krále „*veskerou jeho útěchou, jeho jedinou radostí; byla tak veselé povahy, že vždy našla něco, čím ho rozveselila, i kdyby byl jakkoli smutný. Stokrát za den přibíhala a odbíhala a pokaždé s něčím směšným*“. Dokonce i paní de Maintenon („*ta stará potvora*“, „*ta splaška*“, „*ta stará scvrklina*“, tak ji nazývá kněžna Falcká, králova švagrová) se nechá obměkčit uličnictvím dauphinovy manželky. Tajná manželka starého krále hýčká budoucí královnu, do které je její manžel tak bláznivě zamilován, že zapomíná na vše ostatní.

Euforie trvá několik měsíců. Od 18. ledna 1712 se nebe zatahuje. Nejprve je to Boudin, první lékař budoucí královny, kdo ji upozorní, že někdo chce otrávit ji i jejího manžela. Protože Boudin není schopen doložit zdroj své informace, zůstane u toho. Zvěst šíří Filip V., španělský král, bratr dauphinův. „*Navenek to vypadalo, že tím, co bylo ve vzduchu a jehož původ nebyl znám, se pohrdá; ale uvnitř byl dvůr otráven a rozšířilo se velké mlčení a zděšení, které ovládly všechny povinnosti i zábavu*.“ Dne 30. ledna dojde k nehodě na lovu. Během jedné naháňky kolem zamrzlé bažiny vypíchne vévoda de Berry, druhý dauphinův bratr, oko Ludvíku-Jindřichu de Bourbon zvanému Pan vévoda, jenž je synem knížete de Condé a jedné nemanželské dcery Ludvíka XIV. Pátého února vévoda de Noailles, manžel neteře paní de Maintenon, nabídne dauphinově manželce „*velmi krásnou dózu naplněnou vynikajícím španělským tabákem*“. Budoucí královna si ho vezme a shledá ho velmi dobrým. Večer však dostane horečku. Sedmého února pociťuje bolest ve spánku, „*tak silnou, že vzkáže králi, který jí přichází navštívit, aby nevstupoval*“. Horečka stoupá, mluví se o dóze na tabák, hledají ji všude, ale už se nikdy nenajde. Mladé ženě pouštějí žilou, zkoušejí jí ulevit pomocí opia a žvýkacím tabákem. Devátého se objeví na kůži několik skvrn, které ukazují na spalničky. Desátého ordinují lékaři nemocné dávidlo, ale bez výsledku. Jedenáctého je jí tak zle, že paní de Maintenon navrhne, aby přijala poslední pomazání. Kupodivu dauphinova manželka, od jejíhož lože se dauphin vůbec nevzdaluje, odmítne svého obvyklého zpovědníka, jezuitu otce La Rue. Najdou jí jiného. Požádá, aby byly zahájeny modlitby za umírající.

Nové pouštění žilou z nohy. O půl deváté ráno manželka dauphina vydechne naposledy. Král a paní de Maintenon se vracejí do Marly.

Dauphin zůstává ve Versailles. „*Nemocen a sklíčen tou nejsoukromější a nejkru-
tější bolestí*“, ulehne a přijme jen svého bratra, vévodu de Berry, svého mentora,
vévodu z Beauvillier a svého zpovědníka otce Martineaua. Ráno 13. února
opouští Versailles a jede do Marly. Saint-Simon ho navštíví a je „*zhrozen – dau-
phin má strnulý pohled, jaksi zdivočelý výraz, jeho obličej je změněný, má po sobě spíše mrt-
volné než červené skorny, jichž jsem zaznamenal hodně a dost velkých*“. Ludvík XIV.
nespí, dauphin se odebere do pokoje svého dědečka. Slzy, vzlyky, utěšování.
Saint-Simon pokračuje: „*Král dívaje se na dauphina byl otrěsen ze stejných věcí, jako
jsme byli my v jeho pokoji. Všichni, kdo byli v pokoji králově, byli zděšeni, nejvíce lékaři.
Král jim nařídil, aby mu zkusili puls, shledali ho špatným. [...] Král ho ještě políbil, velmi
něžně mu doporučil se držet a nařídil mu jít si lehnout; poslechl a už nevstal.*“ Osmnácté-
ho února, šest dní po své manželce, dauphin poté, co vyslechl mši svatou
a přijal poslední pomazání, v osm hodin ráno skonal.

Saint-Simon projednou otevře své srdce: „*Nepíši tyto Paměti proto, abych
podával zprávu o svých citech: čtenář jimi bude obtěžován dlouho po mé smrti, jestliže
vůbec kdy vyjdou. [...] spokojím se jen s tím, že řeknu, [...] že jsem chtěl všechno opustit,
stáhnout se ode dvora a ze světa, a že paní de Saint-Simon musela použít veškerou svou
moudrost a moc, kterou nade mnou má, aby mi v tom s velkým úsilím zabránila.*“

Téhož dne píše kněžna Falcká své tetě, vévodkyni Hanoverské: „*Můžete
si snadno představit, jaké hoře tady všichni prožíváme. [...] Protože král má hroznou
rýmu, nebudili ho, ale když se probudil, sdělili mu tu strašnou novinu. Hned jak jsme se
dozvěděli, že byl informován, všichni jsme k němu přišli; byla to opravdu žalostná podí-
vaná. [...] nemyslím, že by někdy někdo viděl to, co my tady, to znamená, aby manžel
a jeho žena byli vezeni do Saint-Denis v jednom voze. Jsem ještě tak otrěsená, že se z toho
nemohu vzpamatovat, nevím skoro, co říkám. Máte-li dobré srdce, budete mít nad námi
slitování, neboť smutek, který tady vládne, se nedá popsat. Vidím, že všichni, jak tady
jsme, zemřeme jeden po druhém...*“

Nový dopis o dva dny později; tón se změnil, smutek a úzkost ustupují
před hrůzou. Kněžna Falcká, od roku 1701 vdova po bratrovi Ludvíka XIV.
Filipovi Orleánském, matka Filipa II. Orleánského, budoucího regenta, je bez
sebe rozhořčením: „*Zlé jazyky rozšířily po celé Paříži zprávu, že můj syn otrávil dau-
phina a jeho manželku.*“ Král je o té zvěsti zpraven, předvolá si synovce a ujistí
ho, že ho považuje za nevinného, nicméně mu poradí poslat do Bastily svého
chemika, jistého Homberga, aby tam vyšetřoval. Pitva obou těl prokázala spal-
ničky a nepřítomnost jedu; ale pověsti neslábnou. Ještě 5. března kněžna Falc-
ká píše: „*Panuje obava, aby můj syn nebyl ve vládě; proto se ho snaží pospínit v Paříži
i u dvora. [...] Obviňují jej z každého úmrtí u dvora.*“

Dne 19. února přináší Chamillart, biskup ze Senlis, první almužník dau-
phinovy manželky, srdce dauphina a jeho choti do kostela Val-de-Grâce. Dne
23. února jsou těla zesnulých převezena z Versailles do Saint-Denis na jed-

nom voze, pod jedním smutečním přikrovem. Kolem šesté hodiny večer opouští vůz tažený osmi koni palác a před ním kráčí stovky sluhů, kteří nesou svíce. Pak jede osmnáct kočárů, obklopených velkým množstvím sluhů nesusoucích pochodně. Za nimi pak ozbrojenci na koních a tělesné strážce. Průvod dorazí do Paříže ve dvě hodiny ráno branou Saint-Honoré a ve čtyři hodiny vychází branou Saint-Denis. Když onoho chladného únorového dne svítá, vchází pohřební průvod konečně do baziliky Saint-Denis.

Celý týden probíhají smuteční obřady. Je prohlášen nový dauphin. Nejstarší syn vévody Burgundského, vévoda Bretaňský, má pět let. Stejně jako jeho mladší bratr, vévoda d'Anjou, který je ještě kojen, má spalničky. Dvorní lékaři se obrátí na pět svých kolegů z Paříže. Léky, pouštění žilou: umírá 8. března. Vévodkyně de Ventadour, guvernantka obou dětí, se zmocní posledního žijícího a vyrve ho lékařům. Novému dauphinovi jsou dva roky. Je to čtvrtý dauphin za posledních jedenáct měsíců, třetí za dvacet čtyři dny. Je slabý, nemocný. I kdyby měl dobré zdraví, stejně by se báli o jeho život: v Paříži stejně jako u dvora se mluví jen o jedu. Soumrak velké vlády se mění v hrůzostrašnou frašku; podobá se tělu, které se rozkládá a páchne.

Ambice, zášť, nenávisť držené po tolik let v korzetu ze zlata a oceli královského dvora, kde bujely, najednou vybuchnou, ještě více drtí starého krále, který už je bezmocným režisérem divadla, kde vystupují duchové a spiklenci, kteří spekulují o datu jeho smrti.

Klany se vzájemně obviňují z nejhorších hanebností a uzavírají ta nejméně pravděpodobná spojenectví. Kolem Chevreuse a Fénelona se snaží tajně rádcově zesnulého vévody Burgundského vyjednávat se svou starou nepřítelkyní, paní de Maintenon, i s královským zpovědníkem, otcem Le Tellierem, o plánech na vytvoření Regentské rady, a hlavně se snaží chránit nového dauphina před snahami, předpokládá se, že zločinnými, jeho strýce vévody Orleánského. Jak přesvědčit starého krále, zcela nasáklého svou absolutní mocí, aby zřídil vládu svého následnictví? Fénelon navrhuje 15. března: „Můžeme mu zmínit případ, že by Francie měla to neštěstí a ztratila ho. Měli bychom tedy všechny důvody k obavám ze strany hugenotů, jansenistů, nespokojenců různých stavů, knížat vyloučených z regentství, z dluhů zaplacených a nezaplacených, z příliš početných oddílů bez disciplíny. Lékem je zřídít bez velkého otálení Regentskou radu, kterou by si všichni zvykli respektovat.“ Bilance porážky.

I jiní jednájí. Například šestadvacetiletý vévoda de Berry, třetí syn zesnulého Monseigneura. Je podle názoru všech neschopný – „*Neuměl nikdy nic jiného než číst a psát,*“ poznamenává Saint-Simon, „*a nikdy se nic nenaučil od té doby, kdy byl zbaven nutnosti se učit*“; kněžna Falcká není k manželovi své vnučky o nic shovívavější: „*Neví nic o ničem, sotva ví, kdo je*“ – a on se trápí pro jednu mladou ženu, Marii-Louise-Élisabeth Orleánskou, sedmnáctiletou, která jím pohrdá a vodí ho za nos. Marie-Louise je starší dcera vévody Orleánského – zase on – a Françoise-Marie de Blois, nemanželské dcery – ještě jedna – Ludvíka XIV.

a paní de Montespan. Podle lidských řečí jsou mezi dcerou a otcem incestní vztahy. V každém případě si báječně rozumějí. Kdyby se vévodovi de Berry, vnukovi Ludvíka XIV., nějak poštěstilo dostat k moci, byla by to jeho žena a jeho tchán, kdo by vládl. Tato otázka se brzy vyřeší: Berry umírá v roce 1714 na následky, zdá se, pádu z koně.

Třetí centrum komplotů, a ne to nejmenší, se vytvořilo a manévruje kolem vévody du Maine. Louis-Auguste de Bourbon má čtyřicet dva let; je to druhé dítě Ludvíka XIV. a paní de Montespan. Zbožný, příjemného zevnějšku, ale handicapovaný koňskou nohou; paní de Maintenon, když byla ještě vdovou Scarronovou, jej vychovala jako svého syna. Má pro něj ty nejvyšší ambice. Přiměla ho, aby se oženil s Anne-Louise de Condé, vnučkou Velkého Condé, která se vidí jako královna Francie. K velkému pobouření dvora a na naléhání paní de Maintenon jsou bastardi Ludvíka XIV., Berry a jeho bratr hrabě z Toulouse, povýšeni na úroveň přímých královských potomků. Ještě další krok: v závěti svěřuje Ludvík vévodovi de Berry starost o výchovu dauphina: to je otevřená cesta k moci a vyhlášení války klanu Orleánských.

Dvůr se rozpadá. Kněžna Falcká konstatuje: „*Už vůbec nevedeme dvůr. Od sedmi do deseti hodin se u paní de Berry hraje. Ti, co nehrají, tam nechodí. Potřebujeme, aby král zůstal naživu, víc než si umíte představit. Kdyby zemřel, všechno by bylo vzhůru nohama, neboť nikde není ani přátelství, ani důvěra, ať jde o jakkoli blízké příbuzné. Z celé královské rodiny má král ještě nejlepší srdce.*“ Nože jsou taseny. Kněžna pokračuje: „*Po všech těch výhrůžkách vévodkyně du Maine, že dá zavraždit mého syna, už tak dobře nespím. [...] vévoda du Maine se narodil ve zlobě. Byl v ní vychován. Jeho matka byla nejzlomyslnější žena na světě. Vím o třech osobách, které otráвила. [...] Byl vychován čarodějnicí, Maintenonovou, která je opravdový ďábel. Za svého života nemyslela na nic jiného, než jak uvést toho bastarda na trůn a jeho prostřednictvím vládnout.*“

Ze dvora se rozklad šíří i do města. Dne 22. února, když jde vévoda Orleánský požeňnat tělo dauphinovo, vytrpí „*nejstrašnější urážky lidu, který se nemohl udržet, chrлил na něj kletby, ukazoval na něho prstem s nejhrubšími přídomky; nikdo to nezastavil; ten dav si myslel, že mu prokazuje milost, když se na něj nevrhne a neroztrhá ho na kusy. Stejná věc se děla jeho průvodu. Po cestě zněly výkřiky, více rozhořčení a nadávek než bolesti. Byla učiněna některá opatření, aby se zabránilo lidovému hněvu, jehož výbuchy se daly očekávat v různých chvílích. Ona zuřivost se vybijela v gestech, ve výkřicích, ve všem hrozném, co bylo vrženo na vévodu Orleánského. Když průvod procházel v blízkosti Palais-Royal, hučení, výkřiky a nadávky zesílily a byly tak silné, že se na několik okamžiků bylo lze obávat čehokoli. Je možné si představit, jak velký užitek dokázal pan du Maine vytěžit z veřejného šílenství, z ohlasů, které mělo v pařížských kavárnách, z nadšení v salonu Marly, v parlamentu, ze všeho, co se brzy doneslo z provincií, pak i z ciziny. Seje se kvůli sklizni, a tato sklizeň předčila všechna očekávání.*“

Saint-Simon je velký malíř tohoto roku smutku, trosek, choutek a nenávis-tí, během něhož se zhroutila dekorace budovaná skoro celé století. Rok 1712 není v jeho *Pamětech* jen černým rokem v kronice, která pokrývá více než čty-

třicet let, ale kataklyzmatem, které slouží současně jako spouštěč, ale i jako ústřední symbol jeho způsobu *vidění*. Smrt, která zasáhla opakovanými ranami královskou rodinu jako prokletou krev, se stává symbolem, kolem kterého spisovatel organizuje obrovskou pohřební přehlídku absolutismu. Je to okno osvětlující katedrálu *Paměti* světlem bouře, hněvu a temnot.

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon, započal definitivní sepisování svých *Pamětí* až v roce 1739 a bude v tom tajně pokračovat až do roku 1752, tři roky před svou smrtí. Jedná se o osvěžování paměti, jejíž chronologická posloupnost by nebyla možná bez jedné úžasné náhody, bez zázračného setkání. Paměť Saint-Simona se sejde s *Deníkem* Philippa de Courcillon, markýze de Dangeau. Dangeau, který vděčí za své postavení bohatství a penězům ze hry, diktoval od roku 1684 do roku 1720 každý den svému tajemníkovi celkem třicet sedm svazků mdlé kroniky dvora, které se vyznačují pečlivou přesností a dokonalou nudou. Saint-Simon získá v roce 1729 kopii tohoto obrovského deníku a začne ho opatřovat poznámkami a sepisovat dodatky. Vybledlý Dangeau poslouží jako osnova bouřlivé a balzakovské tapiserie *Pamětí*.

Ale Saint-Simon bude mít k dispozici ještě mnohem bohatší materiál: své vlastní texty, poznámky, paměti, přehledy, tabulky, portréty, náčrty, shromážděné od dob mládí. Jako kdyby umělec strávil svůj život vytvářením skic a představou budoucí fresky. Celý život: v roce 1699 – je mu dvacet čtyři let – předkládá svému příteli a duchovnímu rádcí abbému de Rancé, reformátorovi řádu trapistů, „*jakési paměti*“, kde už mluví o tom, o čem mluvit nepřestane – o králi, o dvoru, o válce, spravedlnosti, ministrech, manévrech, intrikách. Jeho pohled už tam je, soustředěný, pronikavý, jízlivý. Mladý muž pozoruje zvětšavě a s trochou zděšení tento už zkamenělý svět, do něhož je přizván.

Neboť Louis de Rouvroy je přesvědčen o tom, že díky svému původu je součástí výkvětu elity vyvolené k tomu, aby dělala králi společnost při řízení země. Je vévoda a pair, od kolébky byl svým starým otcem veden ke zbožňování Ludvíka XIII., církve a svobod a výsad aristokracie. V šestnácti letech je sotva mušketýrem a už se vidí jako maršál; sní o slávě a poctách; skvěle se ožení s dcerou svého nadřízeného, maršála de Lorges, který je synovec Turenna; obývá obrovský a nákladný zámek de La Ferté-Vidame. Hodnost, mocní spojenci, pečlivé vzdělání, pýcha na úrovni ambicí: budoucnost mu leží u nohou. A pak se všechno během několika týdnů roku 1702 zhroutí. Úřední svévole, tvrdí, mu upře povýšení na brigádního generála, na které si činil nárok. Mladý vévoda se rozpálí a vidí rudě. Pro jednu aféru přednostního práva – jednu ze sta – zažaluje maršála vévodu de Luxembourg, starého drsného vojáka, obtíženého slávou, který je navíc jeho nadřízeným. Lépe sabotovat kariéru nelze, když navíc Saint-Simon o svém případě sepíše zprávu, jíž prokáže svůj dar bojovného pera. Zabouche dveře armáde dřív, než mu je může zavřít před nosem ona. Ještě mu není třicet let a nemá co dělat; nic; leda bloudit po chodbách, alejích, kuchyních a předpokojích Versailles.

Je všude, všechno vidí, povídají mu o všem. Jeho zvědavost nezná hranice ani stav. Zpovídá pány i sluhy, vévodkyně a komorné, lékaře, kuchaře, preláty, kurtizány. Ví o všech spiklenectvích, nevěřácích. Sbírá zlozvyky, směšnosti, obsese. Mistr-špion ve službách své paměti, vydržuje si i několik agentů, kteří mu donášejí čerstvé novinky. Má svůj tajný přístup na porady, na ambasády, do vojenských štábů, do zákoutí parlamentu. Udržuje dobré vztahy s oběma křídly tajného antiabsolutismu. Jak s vévodou Orleánským a jeho kohortou libertinů, tak s Beauvillierem, Chevreusem a Fénelonem, zbožnými mentory vévody Burgundského.

V roce 1711, když se výše jmenovaný vévoda Burgundský stane dědicem koruny, cítí Saint-Simon svou šanci. Sestaví plán vlády. Představuje si sama sebe jako oblíbeného poradce po boku Fénelona, který se stal prvním ministrem. Vráť království jeho starodávné a svaté zákony, vyženou uzurpátory, uklidní Evropu, znovu vrátí aristokracii zálibu ve svobodě a lidem chléb a bezpečnost. Jde o to zničit jeden po druhém nástroje absolutismu, počínaje všežravou a neurozenou byrokracií – politickou, finanční a administrativní. Když dauphin umírá, konstrukce se zhroutí. Pro Saint-Simona se osobní katastrofa pojí s katastrofou historickou.

Ještě se zcela nevzdal. Zůstává mu vévoda Orleánský. Když se po smrti Ludvíka XIV. stane regentem, Saint-Simon mu pomůže zbavit se klanu bastardů a pokusí se dostat svou malou postavu až do ministerského křesla. Ale je rychle odstrčen a přemožen hordou šejdířů a podvodníků, kteří krouží kolem nového pána, a hlavně tím „nejpodlejší“ mezi nimi, kardinálem Dubois. Ten ho pošle do Španělska, aby tam zasnoubil Ludvíka XV. – jedenáctiletého – s infantkou Marií-Anne-Victoire – čtyřletou. Poselství je úspěšné, zasnoubení směšné. V roce 1724 pošlou infantku i s plenkami zpět jejímu otci. Žánrově se monarchie mění z tragédie na frašku; Saint-Simon tady přeruší své *Paměti*. Předtím než ho zadusí nenávist a znechucení, spolu s předtuchou nevyhnutelné katastrofy.

Saint-Simona pohání zatrpkllost, kterou léta a psaní jittí. Tento režim, který nedokázal využít zásluh těch nejlepších, který z nich raději dělal zlaté a povrchní otroky; tento monarchistický absolutismus, který dal přednost hordě neurozených měšťáků a chamtivých pochybných šlechticů, zkorumpovaných intrikánů a kurtizán před svými přirozenými oporami, je poznamenán podvodem. Tyto režimy nejenže představují odchylku od běhu věcí, ale opravdovou zradu samotné podstaty Francie a jejího politického řádu. Přerušení věčného času základů, původu, principů, ideálů a mýtů. To, co se rozešlo se svým původem, časem zhyne. *Paměti* jsou vyprávěním o rozkladu, který proběhne ještě před fyzickou smrtí subjektu. V době, kdy je Saint-Simon píše, už dávno ztratil jakoukoli naději, že by mohl ovlivnit běh dějin; rozloučil se se svými zájmy a se slávou. Učinil dokonce opatření a v závěti zakázal publikování svého obrovského díla dřív než za padesát let. Přináší

svědectví jen pro budoucí pokolení: on bude ten, kdo v době strašných revolucí, radikální zkaženosti posvátných principů Stvoření udržoval krok za krokem, slovo od slova, vzdálenost mezi řádem a harmonickou krásou základů a zkázou naplnění. Saint-Simonův znovu nalezený čas je samozřejmě imaginární a fantazijní, je to čas karolínského „zrodu“ a jeho tradice. Vysněná historie, proti níž stojí děsivý sen pozorované historie.

Nepřátelé malého vévody si vezmou toto „reakcionářské“ vidění jako záminku, aby mohli diskreditovat jeho rozhořčení. Tak bezmezná nostalgie po minulosti, tak nezlomná vášeň pro to, co uplynulo, skutečně vylučují ušlechtilý čin, a sice uvedení Saint-Simona do moderního Panteonu pokrokových mužů. Jeho víra, tak prudká, nesměruje k budoucnosti, ale ke vzkříšení. Jediné, na čem záleží dnes, je jeho vzpurnost, a ta byla velká, patetická a bojovná. A naštěstí trochu malicherná, což mu umožňuje vidět pod mikroskopem to, co nikdo jiný neviděl, napsat, co se nikdo jiný napsat neodvážil. Saint-Simon je současně přítomen v onom světě dvora, ke kterému patří, ale i v nehybném zálivu času. Je všudypřítomným aktérem pochmurné komedie, jako byl i Proust, stravovaný svou rolí, potřísněný pokrytectvím mondénnosti. Ale jeho aristokratický fundamentalismus z něj dělá nelítostného diváka hledajícího v zapisování paměti očištění.

Saint-Simon nepíše autobiografii. Nevypráví o sobě, ani se neospravedlňuje, nesnaží se sestavit bilanci svého konání. Ani nechce dát plynout, po způsobu Dangeaua, nudnému sledu dní na dvoře Ludvíka XIV. či orleánského regenta. Je také na hony vzdálen toho považovat se za spisovatele: je vévoda a francouzský pair, to je jeho identita, smysl existence, smysl jeho psaní a konání, to je „já“ jeho *Paměti*, stejně jako tisíců jiných stránek, politických traktátů, historických studií, popisů „společenské elity království“ a vládních projektů, které nepřestal shromažďovat po celý svůj život.

Všudypřítomné „já“ *Paměti* není „já“ myslícího a autonomního subjektu jako u Descarta. Není to ani ztělesněné vědomí *Vyznání* Jeana-Jacquesa, ale je to spojení – současně fantazijní i prožité – osoby a postavy, Louise de Rouvroy s mystickým, fyzickým a historickým tělem pairovské aristokracie. Vyprávění *Paměti* tedy vždy probíhá ve dvou časových rovinách. Na jedné straně vypráví o své době, s neuvěřitelným bohatstvím detailů, barev, pohybů, zápletek; na straně druhé znehybňuje tentýž čas do fantastického rituálu agónie; dělá z něj obrovský obraz, na jehož povrchu se zmítají tisíce motýlů – nádherných nebo směšných, odporných nebo úchvatných – zaslíbených smrti. Mezi nimi se vznáší vévoda de Saint-Simon, duch autora.

Historie je složena z událostí, obraz vzniká seskupením postav. Portréty vykreslené Saint-Simonem se zaměřují méně na podobu a více na výraz. Dávají nám znamení. Přesnost, správnost, realismus malby se nesnaží působit opravdově ani pravděpodobně – v souladu s estetickými kánony dvorní kultury –, jde však o to ukázat červa, který rozežírá ovoce, i kdyby bylo

nádherné a plné příslibů. Nikdo neunikne jasnozřivosti jeho pesimismu, dokonce ani ti, které má rád.

Hle, vévoda Burgundský, velká Saint-Simonova naděje, dauphin jeho snů, bude-li vládnout, může obrátit historii správným směrem, to znamená zpět. Saint-Simon začne jeho nejzbožnější chválou, v dokonalé rétorice okouzlení: „*Jsem pevně přesvědčen, že málo století vyplodilo prince, do něhož by Bůh svobodně vložil tolik pevných ctností a velkých talentů. Živý duch, všestranný, spravedlivý, pilný, pronikavý, pracovitý, přirozeně lnoucí k obtížným vědám, mající zálibu v bádání a pln dobré víry ve svých výzkumech.*“ Je vším, „*v co se mohlo doufat, aby bylo napraveno hluboké neštěstí nejkrásnějšího království Evropy, předurčeného mu jednoho dne naslouchat*“. Litanie pokračuje. Mladý dauphin, vysvětluje Saint-Simon, byl v mládí příliš bujný a liboval si v rozkoších, ale „*zázrakem z něj zbožnost a milost udělaly jiného člověka a změnily tolik mimořádných nectností v dokonale opačné ctnosti*“. Všechno by bylo dokonalé, kdyby přehnaná ctnost a zápal konvertity nebyly podezřelé: „*Násilí, s nímž překonal mnohé své nectnosti, ta touha po dokonalosti, obava, nedostatek soudnosti, který vždy doprovází rodící se zbožnost, v něm vyvolávaly přísnost, jež přeháněla ve všem a dodávala mu křečovitý a často cenzorský vzhled*“. Výsledek: vévoda Burgundský se chová jako seminarista. A co horšího: jako zamilovaný seminarista (navíc do své ženy!), který proti sobě poštvál všechny svou „*nemístnou plachostí*“ a „*tak málo pochopenou zbožností*“. Bezpochyby čas a dobré rady Saint-Simona by přivedly tohoto prince k dokonalosti, „*ale, bohužel, dokonalost není z tohoto světa, jenž jí ani není hoden: Bůh ji ukázal, aby předvedl svou dobrotu a moc, ale rychle nám ji odebral, a tím nás odměnil za své dary a potrestal za naše zločiny*“. Smrt dauphina je vzkříšením naruby: zatracením.

Portrét vévody si všímá jeho intelektuálních vlastností, portrét jeho drahé ženy Marie-Adélaïde hlavně jejího zevnějšku. Znaky ženy jsou tělesné. „*Ošklivá s pravidelnými rysy, povislé tváře, příliš vystouplé čelo, nevýrazný nos, velké rty, kaštanové vlasy a obočí velmi dobře posazené, živé oči, nejkrásnější na světě, málo zubů a všechny zkažené, o nichž sama začínala mluvit a posmívala se jim, nejkrásnější pleť, nepřítisí silné, ale obdivuhodné poprsí, dlouhý krk s náznakem volete, které jí ale docela slušelo, galantní, graciézní a vznešené držení hlavy a stejný pohled, výrazný úsměv, dlouhý, zaoblený, drobný trup, dokonale vytvarovaný, krok bohyně na obláčku: líbila se v nejvyšší míře.*“ Bohyně se zkaženými zuby byla posledním závanem života na dvoře: „*Spolu s ní zmizela radost, potěšení, zábava a všechny druhy milosti. Celý dvůr zahalila temnota. Ona jej oživovala; ona naplňovala všechny jeho kouty najednou; zabírala tam všechno; pronikala do něj zevnitř. Jestliže dvůr existoval i po ní, bylo to jen proto, aby strádal. Lítost nemohla přejít a nechtěná a tajná hořkost přetrvávala, se strašnou prázdnotou, kterou nebylo možné zmírnit.*“ Třicet let poté krouží spisovatel Saint-Simon kolem této prázdnoty, odkud se milost – chápaná v jansenistickém duchu – navždy vytratila.

Zbývá vévoda Orleánský, budoucí regent, spojence rodiny Saint-Simona, poslední naděje reformy. Malý vévoda ho obhajuje, když ho řeči a „klan bas-

tardů“ v čele s paní de Maintenon obviní z travičství. Ale vedle proklamované zhýralosti a bezbožnosti, „jeho přání, aby se bezbožnost a extravagantní ješitnost vyznávaly veřejně“, se kolem něj vznáší odér síry. Zabývá se alchymii, zaměstňuje jednoho „umělce“ – chemika – jménem Homberg, s nímž „se radí o přítomnosti i o budoucnosti“. „Kdysi se chvástal, že se pokoušel uvidět ďábla, i když přiznával, že se mu to nepovedlo; ale zamiloval se do paní d'Argenton a v životě s ní našel další podivné zájmy, jež byly často zlověstně interpretované.“

Čarodějnictví, komploty a spiknutí všeho druhu, okázalá zhýralost: úzkost z budoucnosti, je-li zbavena řeči, se vyjadřuje prudkým návratem k potlačené minulosti. Madame, těžkopádná a jasnozřivá Teutonka, kněžna Falcká, okamžitě pochopila spojitost: „Ve svatyni [nazývá tak královu pracovnu, kde vládla paní de Maintenon] se hodně mluví o minulých aférách, ale ani slovo o současnosti, ani o válce, ani o míru. Nemluví se ani o třech dauphinech a o dauphinově manželce ze strachu, aby na to nemyslel král.“ V jiném dopise téhož týdne: „Pokud spiklenci něco podniknou, mohou snadno uspět; víra tady není tak svobodná jako v Německu; trestem za svobodu jsou vězení a exil.“

Obrátit se do minulosti, jakkoli mytické, znamená pocítit znovu závan svobody. Saint-Simon staví katafalk přítomnosti – čtyřicet let přítomnosti v síti jeho drobného písma na několika tisících stran –, aby znovu našel živoucí, šťastnou a spořádanou svobodu uplynulého života, svobodu příběhů svého otce. Nostalgie je živá, má svůj jazyk. U Saint-Simona přerušuje násilně, radikálně spojení se zákony dvorské ctnosti, se syntaxí akademiků a rozumnou rétorikou Boileaua.

Jazyk Saint-Simona narušuje ztvrdlý a naleštěný povrch správného psaní krásného mluvení. Dává znovu vytrysknout všemu, co bylo odsouzeno, pronásledováno, opomíjeno tři čtvrtiny století. Samozřejmě neignoruje krásu čistého a pravidelného jazyka, ale nedůvěřuje mu jako masce, která skrývá spolu s nedokonalostmi obličej i pravdivost citů. On ho uvolňuje, rozjitřuje, brnká na něj, obrací ho. Protože ukazuje rub majestátu, objevuje i rub královského jazyka. Nejsa literátem, může psát mimo svou dobu.

Používá bez diskriminace všechny styly jazyka, které se mu dostanou pod pero. Jazyk dvora, samozřejmě, v němž se pohybuje od narození, jazyk armády a války, jazyk náboženství, ale i jazyk kuchyně, řemesel, školy. Hledá barvu, silný výraz, něco, co působí jako obraz. Vůbec se nezabývá tím, zda to slovo, onen výraz nebo přísloví, které užívá, je staré nebo vyšlé z módy, nízkého stylu nebo hrubé. To, co píše, nesmí mít věk: nepíše, jak se v té době mluví, ale proto, aby dal zaznít jakési nadčasové, osvobozené, strhující, hmatatelné francouzštině: frančtině. Nesnaží se napodobovat, ale vzdalovat se: překvapit, aby byl lépe cítit rozdíl. I když je kvůli tomu třeba vytáhnout ze zapomnění slova, která všichni opustili. Nebo naopak, vytvořit slova, buď nově spojovat vyčleněné výrazy, nebo tvořit substantiva z adjektiv – „Le rogué, le dur, le désagréable de M. de La Rochefoucauld n'était pas pour le roi“ – to nafoukané, tvrdé a nepříjemné z pana

de La Rochefoucauld nebylo určeno pro krále – nebo je prostě vymyslet: *cardinalesque*, *blondasse*, *frétiller*, *rabâcher*,¹ a stovky jiných; nebo cizí slova a obyčejná slova použitá v novém významu. Jediným pravidlem bylo probouzet imaginaci, někdy i za cenu nesrozumitelnosti – které se Saint-Simon bojí méně než samozřejmosti.

Saint-Simon nehledá slova. Spěchá, píše rychle. Zdá se, že má stále strach, aby záblesk obrazu nezhasl dřív, než bude věta dokončena. Obraz je to, co dává zahlédnout. Jeho *Paměti* nechávají stranou myšlení stejně jako čas.

V jednom okamžiku zachytí pero paměť pohledu, který obsáhne celý povrch. To, co je pod povrchem, lze číst v zevnějšíku: smrt, nicota, konečná katastrofa. Voyeur je i vidoucí.

PRAMENY

SAINT-SIMON: *Mémoires*. Vydání Yves Coirlaut. 8 svazků. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1982–1988.

– *Traité politiques et autres écrits*. Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1998.

ÉLISABETH-CHARLOTTE D'ORLÉANS, princesse Palatine: *Lettres*. Vydání Olivier Amiel. Paris, Mercure de France 1981.

Malina STEFANOVSKA: *Saint-Simon, un historien dans les marges*. Paris, Champion 1978.

José CABANIS: *Saint-Simon l'admirable*. Paris, Gallimard 1974.

Pierre ADAM: *Le Langage du duc de Saint-Simon*. Paris, 1920. Reedice Genève, Slatkine 1970.

Emmanuel LE ROY-LADURIE: *Saint-Simon*. Paris, Fayard 1997.

François-Régis BASTIDE: *Saint-Simon par lui-même*. Paris, Éd. du Seuil 1953.

Dirk VAN DER CRUYSSSE: *La Mort dans les „Mémoires“ de Saint-Simon*. Paris, Nizet 1981.

Pierre GOUBERT: *L'Ancien Régime*. 2 svazky. Paris, Armand Colin 1969–1973.

1 Kardinálský (místo *cardinalice*); mdle plavý (nedoloženo před Saint-Simonem); vrtět se; donekonečna omílat (expresivní slovesa, do té doby v tomto významu neužívaná).